

ШЫН

Нийтлэл-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 93
(17581)

2008 чылдың
август 26,
вторник

Садар өртөз
4 рубль.

ТЫВА: Өзүлдешиң базымнары КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА. ДУГУРЖУЛГАЛАР

Регионнар аразында бо чылын болуп эрткен 5-ки юбилейлиг «ТываЭкспо-2008» делгелге-ярмарка бодунуң ажылын август 22-23-түн хуннеринде универсалдыг спорткомплекс «Сүбедейге» уламчылаан. Бо чылын делгелге-ярмарканы көрүп келген кижилерниң саны кайы-даа чылдыындан хөй болганын демдеглээри күзүңчиг. Чүге дээрге, делгелге-ярмарканы кончук делгем болгаш таарымчалыг спорткомплекске организаастаанын, орта киржи келген бистиң аалчыларывыс магадап турдулар. Ажыы-биле чугаалаарга, республиканың ыраккы булуңнарындан сайгарлыкчылар, ажыл-агый чорудуп турар биче бүдүрүлгелерниң, кооперативтерниң удуртукчулары чедип келген турар болду.

Беш чыл иштинде делгелге-ярмарканың девискээри калбарып, ооң ажык-дузаның республиканың чурттакчы чону билип, көрүп келген дээрзин тодаргайы-биле бадыткап турду. «СибЭкспо-Сервис-Н» фирманың директору Сергей Иванович Власенко бо эртип турар юбилейлиг делгелге-ярмаркага хамаарыштыр бодунуң бодалын мынчаар чугаалады:

— Бистиң фирма «СибЭкспо-Сервис-Н» 1996 чылда тургустунган. Бо дээрге чуртка болган экономиктиг кризистин эң берге чылдары болгай. Совет үеде ажылдап турган бүдүрүлгелер, заводтар, фабрикалар туруп алган азы буурап дүшкүлээн. Чаа кооперативтер, фирмалар, акционерлер, хуу биче бүдүрүлгелер тургустунуп эгелээн. Бо байдалды өөренип көргөш, бистиң фирманың ажыл-чорудулгазының кол угланышкынын Россияның девискээрлеринге болгаш хамаарышпас күрүнелериниң демнежилгелеринге делгелгелерни, ярмаркаларны болгаш семинарларны организаастаар болгаш эрттирер сорулганы салган бис. Бо эрткен чылдарда регионнар аразында 140 ажыг делгелгелерни, 20 ажыг делегей чергелиг универсалдыг делгелгелерни организаастаан бис. Тывага беш чыл улаштыр бо

делгелге-ярмарканы организаастап келдивис. Ооң киржикчилериниң саны чыл келген тудум, көвүдөп кел чыдар. Ону эрттиреринге ТР-ниң Чазаа кончук улуг деткимчени көргүзүп келген. Бо кире делгем, чараш-чаагай спорткомплекске организаастаанынга өөрүп тур бис. Ылангыя тываларның онзагай национал культуразының суй белектери кандыг-даа карактарны кайгады бээрин көрүп келдим. Бистер моон хол куруг чанмайн турдуvus.

База бир онзалап демдеглээр чүүлүм болза, республикага «Тыва: тудуг, энергетика болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйы» деп делгелгени организаастаарын ийи чыл бурунгаар ТР-ниң Чазаа саналдап кириген чүве. Ону өөренип көргөш, ол талазы-биле улуг ажылды чоруткан бис. Ол колдуу бо делгелге-ярмаркада көстүп турар — диди.

Шынап-ла, «Тыва: тудуг, энергетика болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйы» тускай делгелгеге киржири-биле Сибирь регионнарындан болгаш Санкт-Петербург, хоорайдан, Москва, Орлов областтардан 30 ажыг бүдүрүлгелер киржи келген. Бо талазы-биле Новосибирскиниң, Красноярскиниң, Хакасияның бүдүрүлгелери дыка хөй хевирниң барааныг продукциязын делгээ. Абакан хоорайдан келген хуу сайгарлыкчы М.Б.Сидоркинниң делгеп салганы керамиктиг плиталарын сонуургаан кижилер хөй болду.

Ооң хемчээлдери болгаш өңү шупту аңгы, кылып каанының шынарлыын чүү дээр боор. Олар бо делгелге-ярмаркада бир дугаар киржи келген болдулар.

Красноярскиден келген «Комбинат «Волга» КХН Сибирьде болгаш Россияда австри дериг-херекселдер-биле асбестен цемент бүдүрер чангыс бүдүрүлгө болуп турар. Олар 6 болгаш 8 кырлыг шиферлерни, хоорзаларны бүдүрүп үндүрүп турар. Комбинаттың садыглажылга талазы-биле специализи Оксана Сушкинадан саарылга кандыг байдалдыг чоруп турарын сонуургадым:

— Бо делгелге-ярмаркага бир дугаар киржи кээп тур бис. (чурук №1). Кайгамчык чараш бойдус чурумалдыг черде чурттап турар улус-тур силер. Силерниң чонунар дыка хүндүлээчел дээрзин келгеш дораан эскердивис. Биске бүгү талазы-биле таарымчалыг байдалды тургузуп бергенинге өөрүп четтиргенивисти илередир-дир мен. Силерде цемент бүдүрүп турар бүдүрүлгө чок боорга чамдык сайгарлыкчылар, удуртукчулар-биле чугаалаштывыс. Бистиң бүдүрген цементивисти бир хол дамчыштыр садып ап турар, ынчангаш өртөз улуг. Амгы үеде олар-биле дугуржуганы кылып тур бис. Сонуургап турар кижилер хөй-дүр — диди.

Москва облазының Мытища хоорайның «Тускайжыттыг системат болгаш технология» талазы-биле компаниязының Абакан хоорайда «Теплолюкс» тускайжыттыг системаның делгелге-ярмаркага эккелген төлөвилелдери дыка солун. Шаланы кабель-биле чылыдарының база тургузарының чарыгдалы эвээш кылдыр кылып каан, ынчангаш электри энергиязын чарыгдарынга камналгалыг, бажынга температураны автоматтыг таарыштырар. Мону колдуунда чылыдылга системазынга ажыглаарынга кончук таарымчалыг.

Делгелге-ярмаркага Новосибирскиден хөй бүдүрүлгелер киржи келген. Оларның бирээзинге «Мирос» кызыгаарлаттыг харысалгалыг эштежилгени хамаарыштып болур. Бо бүдүрүлгө херээжен улустуң кышкы болгаш часкы, күскү тоннарын боттары даарааш, садып-саарып турар. Оларның чанындан херээжен чон үзүлбес болду. Бүдүрүлгениң төлээзи Елена Горохова делгелге-ярмаркага хамаарыштыр бодунуң бодалын мынчаар чугаалады:

(Уланчызы 2-ги арында).

АНОНС. АНОНС. АНОНС

Номчукчуларның дилээ-биле чаа өөредилге чылынга уткуштур Тыва Республиканың өөредилге сайыды П.А. Морозов база ооң оралакчылары-биле «дорт харылзааны» редакцияга сентябрь 4-те 14.00 шактан 16.00 шакка чедир кылыр. Ооң бетинде сонуургаан айтырыгларыңарны чагаа-биле редакцияже база редакцияның 2-03-88, Өөредилге яамызының 6-15-99, 6-16-09 телефоннарынче долгап, билип ап болур силер.

«Дорт харылзаа» үезинде, сентябрь 4-те, 2-03-88, 2-03-87 телефоннарда Өөредилге яамызының удуртукчулары силерни манап турар.

Долгаңар, бижиңер.

«Шын» солунуң редколлегиязы

Тыва Республиканың Чазаанда

ХӨМҮР-ДАШ СӨӨРТҮП ЧЕДИРЕРИН ДҮРГЕДЕДИР

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы республиканың бюджет организацияларын болгаш чурттакчы чонну келир одалга сезонунда хөмүр-даш-биле хандырап айтырыг талазы-биле «Төгериң столду» август 21-де эрттирген. Ооң ажылынга яамыларның, ведомстволарның, «Каа-Хем» хөмүр-даш уургайының удуртукчулары, муниципалдыг тургузулганың баштыңнары киришкен.

ТР-ниң Үлетпүр болгаш энергетика яамызының медээзин езу-гаар алырга, август 20-де бюджет албан черлери хөмүр-даш сөөртүп алыр планныг даалгазын 26,2 хуу, чурттакчы чонуну одаар чүүл сөөртүп алыры — 6,1, чедери берге чурттакчы чоннуң пунктулар — 7,2 хуу күүсеткен.

Айтырыгны чугаалажып турар үеде тус чер чагыргаларының баштыңнары хөмүр-даш уургайының удуртукчулары чүдүрүп берип турар одаар чүүлүнүң шынарының багайынын, кандыг-даа үндезин чокка хөмүр-даштын өрттөн өстүргениниң, чурттакчы чонну кызыгаарлап, чүгле беш тонна одаар чүүлду чүдүрүп берип турарының дугайында хомудалды киригеннер.

«Каа-Хем уургайы» ААН-ниң даштыкы башкарыкчызы Олег Базиев сөс алгаш, хергекчилер чогуур үезинде керээлерни чарбайн турарын, ол графикти үрөп, бүдүрүлгениң чогумчалыг ажылдарының моондактап келгенин, ону болдурбазы-биле январьда хөмүр-даш сөөртүп чедирериниң керээ чарар кампаниязын оон эрте, октябрьда, эгелээр дилегни кириген.

Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол хөмүр-даш сөөртүп алырының хуусаазының узуп турары чүгле бөгүн билдинген эвес, доктаамал ындыг болуп келгенин дем-

деглээн. Хөмүр-дашты бүзүрелдиг кадагалаар черлер кылып албаан удуртукчулар хөмүр-дашты эрте сөөртүп чедирип алырындан коргуп турарлар, чүге дээрге одалга сезону эгелээзденде-ле ол одаар чүүлду оорлап, самчыгдап кааптар. Оорлап, самчыгдай бээринден коргар удуртукчулар ону болдурбас хемчеглерни албайн турарын ол шүгүмчүлээш, Черби суурнун школазы хөмүр-даш шыгжаар эки черни кылып алганын мактаан. Чазак Даргазы хөмүр-даш уургайының удуртукчулары чурттакчы чонга хөмүр-даш бээрин кызыгаарлап турарын хоойлужудулгага дүүшпес чүүл деп санаан.

Республиканы кадыг одаар чүүл-биле үзүктелишкен чок хандырап айтырыгны бүгү сонуургалдыг талаларның Үлетпүр болгаш энергетика яамызының, тус чер чагыргаларының, хөмүр-даш уургайының бир демниг, планныг, доктаамал ажыл-чорудулгазының түннелинде шиитпирлеп болур деп, Шолбан Кара-оол чугаазынга онзалап айткан.

«Төгериң столду» ажылының түннели — ооң киржикчилеринге үш хонук хуусаада хөмүр-даш сөөртүп чедирериниң хемчээлин болгаш графиктин тодарадыр даалганы берген шиитпирни хүлээп алганы болур.

Юрий СУЧКОВ.

ДУГУРЖУЛГАГА АТ САЛГАН

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол Тыва Республиканың Чазаа биле Моолдун Завхан аймааның Администрациязының аразында садыг-экономиктиг кады ажылдажылга дугайында Дугуржуганы күүсөдир талазы-биле чөпшээрешкен хемчеглериниң Протоколунга ат салырының езулалының ажыдышкынын «Республикаже кирип моорланар!» деп сөстөр-биле эгелээн. Тыва биле Завхан аймактың аразында садыг-экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш культурлуг кады ажылдажылга дугайында Дугуржулгага 2002 чылда ат салдыгын турган, ындыг-даа болза эрткен чылдарда ооң күүселдези оожум темпилиг чоруп келген, ол Тыва биле Моолдун аразында кады ажылдажылганы калбартырынга элээн моондактыг

болган деп, Завхан аймааның губернатору дээрги Гансук демдеглээн.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол биле Завхан аймактың губернатору дээрги Гансук республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, күүсекчи эрге-чагырганың эргелелдер болгаш федералдыг албаның удуртукчулары олуржуп турда, кады ажылдажылга дугайында Дугуржулганы боттандырар талазы-биле чөпшээрешкен хемчеглериниң чаартыгын протоколунга адын салганнар. Ол Тываның Моол-биле экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш культурлуг кады ажылдажылгазының чорудулгазын дүргедедир арганы бээр.

Чазак Даргазының парлалга албаны.

Карим Монгуштуң тырттырган чуруктары.

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА. ДУГУРЖУЛГАЛАР

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

— Бистин бүдүрүлгөсү «ТываЭкспо» делгелге-ярмарка ажит-тыннып эгелээнинден бээр киржи келген бис. Бо чылын беш дугаар чыл киржи тур бис. Чыл келген тудум-на делгелге-ярмаркага киржи турар бүдүрүлгөлөргө, фирмаларның саны көвүдөп, делгел салып турар барааннарының шынары экижи кел чыдарын эскерер-дир мен. Тывада шуут өңүктөргө апарган бис. Олар бистин бүдүрүлгөгө кээп керээ, дугуржулгаларны чарып ап турар апарган.

Бистин кожавыс Моолдун Завхан аймактан хөй сайгарлыкчылар келген болду. Аймактын делегациязын губернатор Гансукх Пуренжав боду баштап алган, ооң составында чүгө сайгарлыкчылар эвес, аймактын бот-ты-вынгыр артистери боттарынын уран талантызын делгелге-ярмарканын киржикчилерин көргүстү. Моолдар улуг, биче ий өглерни спорткомплекси «Сүбедейини» даштынга тиккеш, садып турдулар. Улуг өгү 270 муң рубльге, бичи өгү иштинде долу эт-севи биле каттай 160 муң рубльге садып турар. Оларның садып турар барааннарының өртээ чиик, чон дыка сонурган, күзөлдүн биле садып ап турдулар.

Чымчак үлөтпүрнүн талазы биле Новосибирск хоорайның бүдүрүлгөлөрүн эске алган барааны дыка хөй. «Северянка» садыг-фабриканын боттарының дараан херээжен костюмдары черле онзагай көстүп турду. Фабриканын төлөзү Олга Зубкова бодунун бодалын мынчаар чугаалады:

— Эрткен чылын хоорайның төвүнгө делгелге-ярмарканын организастап турда, саарылгавыс дыка эки турган. Ам хоорай кыдыынче эккелгенде, кижилер эвээш кээп турар-дыр. Үш хүн иштинде саарылгавыс чаа-ла 50 муң рубль чедип тур. Келир чылын бистин бодалывысты өөренип көөрүн дилеп тур мен — деп, арайла хомудаксап чугаалады.

Бистин республикадан «Урянхай» агроүлөтпүр компаниязы КХЭ-ниң эъттен кылган кылыглары, «Суй-Белек» күрүненин каттышкан бүдүрүлгезинин даараан тыва национал идик-хептери, суй белектери делгелге-ярмарканын национал овор-хевирин кирип турарын кижидораан эскериптер. «Кызылдың караа көрбестерин өөредилге бүдүрүлгө чери» КХЭ-ниң дараан хептери, «Тыва молоко» күрүненин каттышкан бүдүрүлгезинин сүттен кылган продукциязы, «Кызылдың хлеб комбинаты» ААН-ниң хлеб-булочка кылыглары, «Фракта» үлөтпүр-тудуг компаниязы КХЭ-ниң самандан, шлактан, газопенобетондан кылган тууйбулары черле онзагай көстүп турду. Нитиизи биле алыр болза, бо чылын эртип турар юбилейлиг делгелге-ярмаркага бистин республиканын бүдүрүлгөлери черле багай эвес киришкенер.

Август 24-те 14 шакта универсалдыг спорткомплекс «Сүбедейге», регионнар аразының 5-ки «ТываЭкспо-2008» делгелге-ярмарканын болгаш «Тыва: тудуг, энергетика, чуртталга-коммунал ажил-агыйы» тускай делгелгенин түңнелин үндүрүп, тилекчилерни шаңнаан.

Делгелге-ярмарка албан езу-биле хагдынып турда, ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол сөс алгаш бодунун чугаазынга, делгелге-ярмарканын чедишкенин эрткен онзалап демдеглээш, дыка хөй дугуржулгалар болгаш керээлер чардынган, а ол бистин мурунуула улуг ажил тургустунуп турарын бадыткап турарын айыткан. Чазак Даргазы Новосибирск область биле бистин республика-

нын аразында кады ажилдажылга чыл келген тудум быжыгып кел чыдар, ооң биле чергелештир делгелге-ярмарканын төлөвилелдери биске кончуг үнелиг болуп, бистин даштыкы болгаш Сибирь регионунда кады ажилдажылганын чорудуп турар өңүктөргө бистин республиканын мурнакчы бүдүрүлгөлөрүн ажил-чорудулгазы биле таныжар аргазы тургустунуп, ол харылзаалар улам быжыгарын демдеглээн. Делгелге-ярмарканын бир онзагай талазы биле ооң делегей чергелиг болуп бар чыдарын Чазак Даргазы онзалап айыткаш, чоокку чылдарда борта чүгө моолдар эвес, кыдаттар киржи чедип келирин чугаалады.

Новосибирск хоорайның «СибЭкспоСервис-Н» фирманы Кызыгаарлаттыг харыс салгалыг эштежилгенин директору С.И.Власенко делгелге-ярмарканын бедик деңгелге организастап эрттиргени дээш, делгелге-ярмаркага киржи келген фирмаларның, компанияларның, сайгарлыкчыларның мурнундан өөрүп четтиргенин делгелге-ярмарканын организакчыларынга, ТР-ниң Чазаанга илереткеш, Новосибирск областын 70 чылынга тураскааткан ному областын губернаторунун мурнундан белек кылдыр Чазак Даргазы Ш.В.Кара-оолга берди.

Делгелгени организастап эртип турар комиссия, ооң түңнелин үндүрүп тургаш, «ТываЭкспо-2008» делгелге-ярмаркага болгаш «Тыва: тудуг, энергетика болгаш чуртталга-коммунал ажил-агыйы» тускай делгелгеге 76 бараан бүдүрүкчүлери болгаш фирмалар киришкенин демдеглээн. «ТываЭкспо-2008» делгелгенин алдын медальдары болгаш дипломнары 5 бараан бүдүрүкчүлери шаңнатканнар: «Тыва молоко» ККБ-зи, «Металлодизайн» (Абакан), «Восток-Сервис-Красноярск» КХН; «Восток-Сервис-Красноярск» КХН; Хакасия Республиканын «Абакангражданпроект институту» ККБ-зи; Моолдун Завхан аймактын чагыргазы.

«Тыва: тудуг, энергетика болгаш чуртталга-коммунал ажил-агыйы» ийги тускай делгелге-ярмарканын 5 тилекчилери алдын медальга болгаш дипломга төлөткө болган: «НПФ Теплоком» ХАН (Санкт-Петербург); компания «Технолог» (Красноярск); ТР-ниң чуртталга тудуун деткир болгаш хөгжүдөр төлө ККБ-зи; «Роса Красноярск» КХН; дизайн-мастерская «Ампи» (Кызыл). Делгелгенин хемчээлинге эртирген Тыва Республиканын 2008 чылда эң-не бараан бүдүрүкчүзү деп конкурсука республиканын үш бараан бүдүрүкчүлери дипломнар болгаш өртектер белектер биле шаңнаткан: ТР-ниң «Урянхай» агроүлөтпүр компаниязы КХЭ, «Кызылдың хлеб комбинаты» ААН, «Фракта» бүдүрүлгө-тудуг компаниязы кызыгаарлаттыг харыс салгалыг эштежилге.

Үш хүн иштинде болуп эрткен делгелге-ярмаркага 50 муң ажыг кызылчылар болгаш ооң аалчылары киришкенер. Ооң бараан саарылгазы 2,9 млн. рубль ашкан, а эрткен чылдың делгелге-ярмарказы биле деңгээрге, 20,8 хуу хөй болуп турар. Делгелге-ярмарканын үзүндө 132 керээлери 43 млн. рубльге чарган, а 2007 чылда 86 керээлери 30 млн. рубльге чарган турган.

Бо чылын болуп эрткен «ТываЭкспо-2008» бодунун мурнунда салдыг сорулгаларын чедишкенин күүсеттиргенин борта демдеглээри күзениг, кады ажилдажылганын дыка хөй керээлери болгаш дугуржулгалары чардынган, ол үрө-түңнелиг кады ажилдажылганын улам быжыканын тодаргай биле бадыткап турар.

Сергей ХЕРТЕК.

НАЙЫРАЛДЫН КОКПАЗЫ-БИЛЕ

Август 22-де С.Пюрбю аттыг Улусчу чогаалдыг бажыңыга Моолдун Завхан аймактын хөгжүм-шии театрының артистеринин концертин кызылчылар сонурган көргөн. Концерт эгелээринин бөтинде, чыылганнарның мурнунга Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлөзлекчилер палатазының Даргазы Х.Д.Монгуш болгаш Завхан аймактын губернатору дээрги Гансукх олар байыр чедирип чүве чугаалаан.

Ш.В.Кара-оол: — Бөгүн дыка өөрүнчүг хүн болуп турар чүведир, бисте кожаларывыс Моолдун Завхан аймаанын губернатору дээрги Гансукх элээн каш оралакчыларын эдери алгаш, Тывада аалдап чедип келген. Олар «ТываЭкспо» делгелге-ярмаркага киришпишаан, Тыва Республиканын Чазаа биле ажил-ишчи чугааны кылды. Бөгүн элээн хөй айтырылгарга хамаарыштыр дээрги Гансукх биле дугуржулгаларга ат салдывыс. «2002 чылда-ла дугуржулга чардынган турган, бөгүн аңаа немелделерни кирип, чаартывыс. Ол дугуржулгаларда кирген айтырылгарны күүседир сорулгалыын дээрги Гансукх чугаалады. Завхан аймаа дээрге Моолдун эң бай-шыырак дээн, мурнакчы аймактарының бирээзи болгай. Ылангыя мал бажының өзүлдөзинин талазы биле көргүзүлгери дыка бедик. Бөгүн Завхан аймак 4 миллион ажыг шээр малдыг болуп турар. Ат салган дугуржулгаларывыстың бирээзинде Тыванын малының бажы өссүн дээш, Завхан аймак биске 100 муң баш шээр

малды бээр болган. Өөредилге, экономика талазы биле өске-даа айтырылгарны дугуруштувус. «ТываЭкспо» делгелге-ярмарка моон соңгаар чүгө Кызылга эвес, Уластай хоорайга база эртип турар апаар. Аалчыларга хөй национал Тыванын чуртакчы чонунун өмүнээзинден изиг байыры чедирбишаан, оларга моон соңгаар-даа улуг-улуг чедишкенин, аас-кежикти күзеп каарын чөпшээр көрүнер. Тыва чон биле моол чонун аажы-чаңында, езу-чаңчылдарында, культуразында дөмөй чүүлдер-ле хөй, ынчангаш өңүктөргө биле бот-боду-вусту эки билчип чоруурувустун ужуру-даа ол. Шаг-шаанда-ла өгбелеривистин эгелеп кааны кожалар биле найыралы моон соңгаар-даа уламчылаар дээрзи чугаажок.

Завхан аймактын губернатору дээрги Гансукх: — Кады ажилдажылга дугайында он чыл бурунгаар чарган дугуржулгавысты үенин өскерилгелеринин аайы биле чаартып, албан ужуражылгазын кылып турарывыс бодур. Сырый харылзаалыг кады

ажылдажылга дээш өөрүп тур бис. Ажил-агыйның янзы-бүрү адырларынга хамаарыштыр дугуржулгаларга ат салдывыс. Бөгүн Завхан аймактын хөгжүм-шии театрының артистеринин концертин көөр силер. Черле ынчанш моон соңгаар бистин артистеривис Тывага удаа-дараа гастрольдап кээп турар апаар. Бүгүдөгө экини күзөдүм.

Байыр чедиритишкенин соонда, Завхан аймактын хөгжүм-шии театрының артистеринин концерти болган. Моол улустун делегейге алдаржаан хову ырызы биле концерт эгеледи. Ыраажылар Уластай, Бады-Батор, Даваа-Сүрүн оларны магадап дыңнадывыс. Олар чүгө моол дылга эвес, а орус дылга «Москва адаанын кежээлери», тыва дылга «Төрээн Тыва» деп ырларны тергин күүсеттилер. Ылангыя Улан-Баторнун опера театрының солизи Чохлинг Төгүс кайгамчык күштүг үнү биле опералардан арияларны күүсеткенин көрүкчүлөр демниг адыш каскаашкыны биле уткуп, үдеди. Моол улустун игил ышкаш хөгжүм херекселеринге ойнап турар дөрт чараш кыстарны магададывыс. «Хөгүг аныктар», «Ужуражылам», «Казах» деп танчыларны артистер онза чараш күүсетти.

«База катап ужурашкыже, байырлыг, Тыва!» деп аалчылар байырлашты.

Светлана БАЛЧЫР.

УРУГЛАР ПОСОБИЕЗИНИН ХЕМЧЭЭЛИН 2008 ЧЫЛДА УЛГАТТЫРАП ДУГАЙЫНДА

РФ-тиң Социал камгалал фондузунун Тыва Республикада девискээр салбырының-күрүне албан черинин республиканын организацияларының, бүдүрүлгелеринин кол бухгалтерлеринге дыңнадыры болза:

«Социал төлөвирлеринин болгаш социал дуза чедирилгезинин бөлүүнүн чамдык хевирлеринин хемчээлин өстүрер сорулга биле РФ-тиң чамдык хоойлужулуга актыларынга өскерилгелер кирир дугайында» 2008 чылдың июль 14-те №110 Федералдыг хоойлу биле «Уругларлыг хамаатыларның алыр күрүне пособиезинин дугайында» 1995 чылдың май 15-те №81 Федералдыг хоойлузунга өскерилгелерни кириг. Уругларлыг хамаатыларның алыр күрүне пособиезинин хемчээлин болгаш хуусаазын дараазында сан-хөө чылыны болгаш планын үениң федералдыг бюджет дугайында федералдыг хоойлузунга дүүштүр, ында доктаадып тургусканын езугаар акшанын үнө чокталганын деңгел биле акшаландырырын хоойлуда айтып турар.

«2008 чылдың болгаш 2009-2010 чылдарын Федералдыг бюджетинин дугайында» Федералдыг хоойлунун 11 чүүлүн езугаар уругларлыг хамаатыларның алыр пособиезин 2008 чылдың июль 1-ден эгелеп 1,0185 хемчээлге улгаттырырын доктааткан.

Ынчангаш Тыва Республика-

нын 1,4 район коэфффициентилиг хамаатыларның уруглар пособиезин 2008 чылдың июль 1-ден эгелеп мындыг болур:

— иштелип-саатталы бергеш, эртежик дораан эмчи учедунга туруп алган херээженнерге — 464 рубль 13 копейка пособиени чаңгыс катап бээр; Тожу, Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл кожууннарның херээженнеринге 1,5 район коэфффициентин езугаар 497 рубль 28 копейка бээр;

— уруг төрүттүнгенде чаңгыс катап бээр пособиенин түнү — 12376 рубль 81 копейка болур; Тожу, Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл кожууннарның херээженнеринге 1,5 район коэфффициентин езугаар 13260 рубль 87 копейка болур;

— уруун бүдүн чартык харга чедир азырап орап ажилдап турар иелеринин ай санында алыр пособиенин бетики хемчээли база уруун бүдүн чартык харга чедир азырап орап ажилдап турар иелерге ай санында бээр пособиенин бетики хемчээли:

— баштайгы уруунун азыралына — 2320 рубль 65 копейка бээр; Тожу, Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл кожууннарга 1,5 коэффи-

циентин езугаар — 2486 рубль 41 копейка бээр;

— ийги уруунун азыралы дээш — 4641 рубль 30 копейка бээр; Тожу, Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл кожууннарга 1,5 коэфффициентин езугаар — 4972 рубль 83 копейка бээр;

— ыяла-ла социал камгалалдыг болур ужурлуг (ажылдап турар) хамаатылар уруун бүдүн чартык харга чедир азыралы дээш 2008 чылдың июль 1-ден эгелеп ай санында 9282 рубль 61 копейка пособиени алыр; Тожу, Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл кожууннарның 1,5 коэфффициентин биле 9945 рубль 65 копейка болур.

Бир эвес 2008 чылдың июльда айыттыг пособиени 1,0185 хемчээлдиг немелде индексация чокка төлөткө болза, ону катап эде санаттырар. Ажил берикчилери пособиенин хемчээлин эде санааш, 2008 чылдың июль 1-ден эгелеп чаа хемчээлге төлөп бээр хүлээлелиг.

Уруг төрүттүнгенде чаңгыс катап алыр 1,0185 коэфффициентилиг пособиенин индексациязын уруг 2008 чылдың июль 1-де азы уруг ооң соонда төрүттүнген болза алыр.

2-10-15, 2-15-89, 2-16-71 телефоннардан тайылбырларны апар болур.

ОВААРЫМЧАЛЫГ БОЛУҢАР

Республикада кат, мөөгү чыып алырының кидин түлүк үези чоруп турар. Арга-арыглар чараш чурумалдыг, арыг агаарлыг, байлак кат, мөөгүлүг, ыңдыг болурга аңаа барып дыштаныр, кат, мөөгү чыып алыр күзөлдиглер хөй. Бо сезон эгелээрге, июльдуң төнчүзүндө октябрьга чедир арга-арыгларга чиде бээр азы аза бээр кижилер бар болуп турар. Бо дээрге хамаатыларның оваарымча, серем-

чилел чок чоруундан болуп келген. Эрткен чылын Тыванын дилелге-камгалал отрядының бөлүү 12 катап арга-арыгларга читкен кижилерни дилээр ажилды чоруткан, оларны тыпкан, шуптузу дириг болгаш кадык болган.

Бо чылын тайганын арга-арыгына кижиде 8 таварылга демдеглеттиген. Август 23-те «Тайга» станциязынга аскан херээжен хамаатыны дилээр-

биле дилелге-камгалал отрядының 5 кижиде составыг бөлүү баргаш, дараазында хүнде тып алган. Август 24-те дилелге-камгалал отрядының бөлүү база катап «Тайга» станциязынга баргаш, аскан херээжен хамаатыны дилээр ужурга таварышкан. Дилээшкенин ажылы ам-даа уламчылап турар.

Россияның ОБЯ-ның Тыва Республикада Кол эргелелин парлалга албан.

Айыткалды номчуп ора...

Хемчеглерни
ап эгелээн

Россия Федерациязының Президентизиниң, Күрүне Думазының соңгулдарына хоорайның соңгулда уаастоктарының комиссияларына доктаамал кирип тургаш Чехов, Калинин, Паротурбинна дээш, өске-даа ийи каът ыяш ниити чуртталга бажыңнарына барып, соңгукчуларның список даңзын тодарадып хынаар, уастокка боттары кээл бадылап шыдаас кижилерни хааржак алгаш барып бадыладырына чедир ажылдап турдум. Мээң сагыш-сөткилимде бөгүнге чедир таңмалаттынып артып калган чүүлү, ниити чуртталга бажыңнарында байдал деп болур.

Тыва Республиканың Саналга палатазының тодаратканы-биле алырга, 2001-2005 чылдарда тудуг объектилерин тударына база акшаландыраарына хоойлужу-дуганы каржызы-биле хажыткан түнелинде, чогуур сорулгазына ажылглаттынмаан акша-хөреңгилерниң ниити хемчээли 1,2 млрд. рубль болган. Тудуг объектилерин төлөвилел-дөзөвилел документизи чокка тудуп турган, ол чорук бюджетке 897,5 млн. рубльдин когаралын чедирген. Хуусаады узамдыккан тудуглардан чидиргелер 320 млн. рубль болган. Он чеди тудуг объектилериниң керээлиг организацияларынга 100 млн. рубльди артыкка төлээн. Кондитер фабриказының тудуунга 124 млн. рубльди бюджет акша-хөреңгизинден чарыгдан. Бо сан-фактыларны республиканың Саналга палатазы бодунуң отчетунга айыткан болгай.

Тудугга акша чедишпейн турар деп турар болгай бис, херек кырында «чашканнап» турар акшавыстың түнү кайы хире-дир.

Мынча хей акша-төгерикти септелге ажылдарына чөптүг ажылгаан болза, оода-чадарда Паротурбинна, тудугжулар суурунда өрттенген хей-ниитиниң чуртталга бажыңна, Кочетов кудумчузунда кочу-шоотка кирген ийи каът ыяш бажыңнар, оон-даа өске эргижирээн, озал-ондактыг чуртталга бажыңнарын септеп, электри удазыннар чартыптар аргалар турган-дыр. Шак мындыг төтөглекчи, самчыгакчы чорукту болдурбас дээш күрүнениң талазындан тодаргай хемчеглерни алыры негетинип келген.

Кызыл хоорайда хире-шаа-биле чуртталга бажыңнарын туткаш, олче улусту кирип турар. Көдээде бо ажыл шуут чорбайн турар деп дидими-биле чугаалап болур. Ам кол айтырыг тудуг материалдарының баазанын тургузарына кичээлгеи угландыры чугула. ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оолдун бо чылгы Айыткалында ол айтырыгке онза кичээлгеи угландырганын сонуургадым. Шинтирлээр айтырыглар ам-даа хей, ынчалза-даа тодаргай хемчеглер алдынып эгелээни эки-дир.

Чазак Даргазының Айыткалын номчуп танышкаш, бодум хуумда деткир кижилер болдум. Моон онзагай талазы кандыг болганын дээр-ге, Чазактың кылып чоруткан ажылына түнелди үндүргөш, оон бо чылын болгаш келир үеде кылып ажылдарына сорулгаларны салып каан-дыр. Ниитизи-биле республиканың социал-экономика хөгжүлдизинге бурунгаарлаашкын каракка илден көстүп кел чыдарын билер болгай бис. Россияның болгаш даштыкының улуг бай инвесторлары республиканың экономиказынче акша-төгериин харам чокка салып эгелээни-дир. Бистиң бичии Тывабыз ол хире байлак оран турган чүве-дир деп чүвени ам билип тур бис.

Серге ОНДАР,
күш-ажылдың хоочуну.

Ортумак школада тыва чогаал башкыларының эң аарышкылыг айтырыы өөредилге-методиктиг комплекске хамааржып турар. Чугаажок, өске-даа эртемнер башкыларының чугула айтырыы бо болбайн аан, ынчалза-даа бистиң республикада 15 чыл иштинде чаарттынмаан программалыг эртем тыва чогаал дээрзин айытпас арга чок.

Өөредилге-методиктиг комплекс деп билишкенин методикада эртемденнер ийи аңгы чарып турар. Бир дугаарында, өөредилге комплекзин. Ынаар өөреникчи кижиниң бүгү талаалыг сайзырап-хевирлеттинеринче угланган сорулгалыг өөредилге программасы, ному болгаш дидактиктиг материалдар кирип турар. Дараазында ук өөредилге комплекзинге дүүштүр кылдынган өөредилге-методиктиг комплекс турар. Ол дээрке кайы-бир эртем башкызына эргежок чугула дузаламчы материалдар, сүмелер-дир.

Тыва литература башкылаашкынына хамаарыштыр өөредилге-методиктиг комплекс бар деп дидими-биле чугаалаары берге. Кандыг-даа эртемни өөредирде баштай өөредир материалдың хемчээлин, үезин тодарадыры-биле өөредилге программасы тургустунган турар ужурлуг. Тыва литератураның өөредилге программасы бодунуң төөгүзүндө хей каттап эдилгелерни, чаартылгаларны, немелделерни, өскерилгелерни эрткен, а сөөлгү катап ону 1994 чылда филология эртемнериниң доктору, профессор Д.Куулар болгаш методист А.Монгуш үндүргеннер. Ук программа барык 15 чыл дургузунда хевээр артып, амгы үеде чедир ажылглаттынып турар.

Тыва аас чогаалы болгаш литература программасы 5-8 класстарга идея-тематиктиг болгаш 9-11 класстарга төөгү-хронологтиг принциптерге тургустунган. Материалдар өөреникчилерниң назы-харына дүүштүр бердинген база литературлуг билиглер өөрениринче кичээлгеи угландырган. Тыва дылче очулдуртунган даштыкы болгаш орус чогаалдарының даңзызын немелде номчулгага хергелээр кылдыр берген. Ынаар аас чогаалының бүгү жанр-хевирлери, тыва литератураның үндөзилекчилериниң болгаш классиктериниң база дараазында салгалдың чогаалчыларының чогаалдарын кириген. Оон аңгыда Тываның орус чогаалчыларының тыва дылче очулдуртунган чогаалдарын база кириген.

Программа бодунуң үезиниң шыырак деңгелдиг үндүрүлгези турган болза, бөгүнгү, 21-ги вектин, хүнден хүнге сайзырап, хөгжүп турар школазына хамаарыштыр алырга, эргижирээн.

Чижек кылдыр шүлүк чогаалдарын алыр болза, олар эвээш эвес таварылгаларда чер-чурт алгалам-мактаан, аңаа ынакшылын илереткен бедик пафостуг чогаалдар болур. Социализмниң тыныжы-биле бижиттинген чогаалдарны чок деп болбас.

5-ки класстың төнчүзүндө программа тыва чогаал башкыларына бергелерни душтурар. Немей номчуур чогаалдар-биле каттай дайын теманың чогаалдары өөреникчилерге шыланчыг апаарын дуржулгалыг башкылар чугаалап турар. Сөөлгү улдунда тыва эки турачы маадырлар, Тываның Россияга каттышканының дугайында чогаалдар (С.Сарыг-оол «Маадыр Чүргүй-оол», И.Кузнецов «Эки турачы тыва кыстар», Б.Манаенков «Тыва эки турачылар дугайында баллада», С.Тока «Чаа Тыва», О.Сувакпит «Кечил-оолдун солдаттары», М.Кенин-Лопсаң «Эки турачы тыва кыстарга» дээш, оон-даа өске). Тирилге хуну-биле холбашкан темалар эгезинде солундаа болза, өөреникчилерни чоорту чалгаарадып эгелээри чажыт эвес.

Башкыларның август чөвүлел хуралына уткуштур

ШКОЛАДА ТЫВА ЛИТЕРАТУРА:
эрткен, амгы үези

Оон аңгыда бөгүнгү чаа өзүп орав салгалга Ада-чуртун Улуг дайынының дугайында өөредири оон мурнундагы салгалдың өөреникчилеринге өөредиринден ылгалдыг болгаш нарын аларган. Олар дайын, аткылажышкын дугайында школага кээриниң мурнунда-ла янзы-бүрү кинолардан болгаш компьютер оюннарындан билер болуп турар. Дайынның коргунчуг халавын, төрөөн чурт дээш кижилерниң коргуш чокка демисежи чорааш, тирилгени чедип алганын 5-ки класчыларга чедингири-биле билиндирип алыры берге болгаш дарый шинтирлээр ужурлуг методиктиг айтырыг болур.

Төгү-революстуг тема база улуг черни ээлеп, бир мөзүлөш болушкуннар, маадырлар катаптап турар. С.Пюрбюнүн «Эргеппей дугайында тоожу», К.Кудажының «Тараа», С.Сүрүн-оолдун «Озалааш хем» дээн чижектег чоокшулашкы тематикалыг чогаалдарны бөлүктөй өөредирип оралдажып, амгы тыва литератураның чогаалдарын школа программасынче кириериниң аргазын тывары күзенчиг.

База бир берге байдалды класстан дашкаар номчулгада тыва дылче очулдурган орус, Россия чоннарының болгаш даштыкы чогаалдар тургузуп турар. Чүгө орус болгаш акы-дуңма чоннарының, даштыкы литератураның чогаалдарының сөзүгелдери тывылбас эвес, а тыва чогаалдарны долузу-биле номчуур арга чамдык таварылгаларда болдунмайн турар. С.Сүрүн-оолдун «Авазынга даңгырак» деп чогаалын өөреникчилер чүгө хрестоматияда бергени-биле номчуп, чогу-на Чараш-оол авазына кандыг даңгырак бергенин орта билип шыдавын артып каап турар. Ниитизи-биле чугаалаарга, тыва чогаал программасы баштайгы ийи салгалдың чогаалчыларының чогаалдарын колдады ап, тыва улустун революция мурнунда болгаш соонда амыдыралын деңгел көргүзеринче хей үени чарыгдап турар, ынчангаш ону эде көрүп, амгы тыва литератураның дээр чогаалдарын өөреникчилерниң назы-харын, сонуургалдарын, психологиязын өөренип көрүп тургаш кириерин үе негеп келген.

Ортумак школага тыва чогаалдың өөредилге номнары колдунда хрестоматия шынарлыг. Оларның эге арыннарында «номчулга ному» деп айтып турары үстүндө чүүлге бадыткал болур. Ук номнарының аразында чаңгыс өөредилге ному деп санаттырып турар ном – А.Калзаннның 8-10 класстарга «Тыва литературасы» болур. Тыва чечен чогаалдың шинчлекчилериниң бирээзи А.Калзаннның бижээни бо өөредилге ному амгы-даа үеде бодунуң үезин чидирбээн ажыл болур. Оон өөреникчилерге, башкыларга, студентилерге өөредилгиг, эртем езулуг база методиктиг ужу-дузалыын айтыры чугула. Ынчалза-даа бо ном 20 вектин сезен чылдарында бижиттинген болгаш авторнун чамдык бодалдары-биле чөпшээржири берге. Оон аңгыда амгы удуртулга болдуруп турар өөредилге программасы-биле дүүшпес улуг карышкартарлыг база ол ыш-каш аңаа таарыштыр бижээн методиктиг сүмелер чок.

Аңгы-аңгы чылдарда К.Оргу, В.Кызыл-оол, М.Ойдан-оол, С.Сүрүн-оол, Ю.Кюнегеш, Д.Куулар, С.Натий-оол олар тыва чогаал

өөренириниң номчулга номнарын тургускулгаан болгаш ук номнар чаңгыс эвес удаа эдилгелиг катап үнгүлээн. Өөредилге программасы-биле деңгээрге, номнарының чаарттынып үнгүлээни өөрүнчүг. 2000 чылдан бээр 6,8,9,10,11 класстарның номнарына чаа тынышты эртемден башкылар Д.Куулар, Е.Чамзырын, М.Күжүгет, С.Байыроол болгаш чогаалчы Н.Куулар олар бергеннер. Ынчалза-даа чаарттынган номнар литература башкылаашкынына улуг экижишкын эккелбээнин айтыр апаар. Чүл дээрке олар өөредилге программасы-биле дүүшпес талаларлыг болганындан, республикада тыва чогаал өөредилгези бир аай чорбайн, өөреникчилерниң билигери аңгы-аңгы деңгелдерлиг апаарынга чылдагаан болган. Программа езугаар өөренир ужурлуг чамдык чогаалдар эдилге-немелделиг үнгөн сөөлгү өөредилге (номчулга) номнарында кирбейн баргылаан болгаш ынаар программада көрдүнмээн чамдык чогаалдар кире берген. Чижек, 11 дугаар класстың номунда «Чылгычының өө» деп роман кирбейн барган, а программа езугаар өөренир ужурлуг чогаалдар санында кирип турар. 8-ки класстың номунда А.Даржайның «Авамга чечээм» деп боодал сонединиң орнунда ол-ла авторнун «Авамга» деп өске шүлүү кире берген. Бо янзылыг даңзыны ам-даа уламчылап болур. Мындыг чылдагааннар-биле чамдык өөреникчилер программа езугаар өөренир чогаалдарны өөренимейн барып турар, а хыналда ажылдарга, олимпиада айтырыгларына, чогаадыглар темаларына бо чылдагаан-биле өөренимээн чогаалдарына хамаарышкан айтырыглар таваржып кээрге, өөреникчинин ажылы кандыг түнелдиг болурун даап бодап каары берге эвес.

Москва хоорайга Өөредилге хөгжүдүп-сайзырадыр федералдыг институтка болуп эрткен төрөөн дыл, литература башкыларының Бүгү-российа форумунга Карачаево-Черкессияның өөредилге сайыды, педагогика эртемнериниң доктору Н.Шаповалова илеткел кылып тура, төрөөн дыл, чогаал номнарының дизайныне кичээлгеи салза эки дээрзин демдеглээн. «Өөредилге ному өөреникчини ала-чайгаар бодунче тыртып, ук ном-биле өөренир күзелин оттуруп, хайныктыра бээр кылдыр номну каастап кылып, ында онаалгаларны, айтырыгларны методиктиг езу-биле шын тургузуп, чүгө чогаалдың утказын катап айтырар шынарлыг айтырыгларны орнунга чогаалчының тоожуп турар чүүлүгө хамаарылгазын, өөреникчи ону номчуп тура, авторнун туружун тодарадып шыдаптарына идиглиг янзы-бүрү дидактиктиг ажылдарның системасын чогаадып кылыры өөредилге ному-нун автору методистин хүлээлгезидир» деп ол медеглээн.

Методиктиг ажылдарга хамаарыштыр байдал база нарын. 5-ки класска «Төрөөн чогаал» ному-биле ажылдаар башкыларга методиктиг сүмени 1992 чылда өөредилге ному-нун авторлары В.Кызыл-оол, Д.Куулар бижээн. Методиктиг сүмениң тиражы эвээш болганындан чогаал башкыларында чедишпестээн. 5, 6, 7 класстарның хрестоматияларына методиктиг сүмелерни методист А.Монгуш үндүрген. Ук методиктиг дузаламчылар 1980 чылдарның төнчүзүндө үнгүлээн, программа, өөредилге

номнары-биле база-ла карышкартарлыг, ынчалза-даа бөгүнге дээр тыва чогаал башкылары кол удуртулга, үлегер-майык кылдыр ажылгавышаан. Чижек, 7-ги класска хамаарышкан методиктиг сүмелер амгы программа езугаар 8 дугаар класска дүгжүр. Методика талазы-биле ук сүмелер эки деңгелге бижиттинген. Ында кичээлдерниң янзы-бүрү хевирлериниң дугайында тодаргай тайылбырлап, кандыг-кандыг ажылдарны чорудуп болурун башкыларга тайылбырлап, чижек календарь-темалыг планын, кичээлдерниң чижек планнарын берген. Чогаал сайгарарының теориялыг болгаш методиктиг үндөзилерин айтып, класстан дашкаар кандыг янзылыг ажылдар чорудуп болурун үлегерлиг көргүскен. Оон-биле каттай чогаалдарның утказын допчулаары көвүдеп турарын база айтыр апаар. Өөреникчилерниң бот-ажылдарын көвүдөдир болгаш чугаа сайзырадылганынче кичээлгеи күштелдирер турган. Чогаал маадырларын «мөзүлүг», «мөзү чок» деп тодарадып турары амгы үеде чедимче чок, ол тодарадылгаларны орнунга профессор Д.Кууларның саналдааны «таарымчалыг» болгаш «таарымча чок» деп терминерни калбаа-биле ажылгаза эки.

Чогаалды аянын номчуурунун талазы-биле Х.Алдын-оолдун «Аянын номчулга» деп ному үр үе дургузунда дузалыг бооп келген. Аңаа немей улам ханыладыр шинчилеп тургаш, эртем-методиктиг ажылды үндүрери негетинип турар.

Чогаалчылар дугайында, оларның өскөн-төрөөн черлериниң, өгбүлезиниң дугайында кинофильмнер, чогаалчылар-биле интервьюлар, чогаалдарга хамаарышкан чурктар азы слайдылар, видеокичээлдер барык чок. Чогаадыглар чыындылары, класстар аайы-биле кичээл планнарының номчулаштары, авторлуг альтернативтиг программалар, өөредилге номнары, номчулга номнары, өөреникчилерге дузаламчы номнар, ук программаларга, өөредилге номнарына дүүштүр методиктиг сүмелер үндүрери сонгаар чылдыртынмач ажылдар болуп артыпшаан.

Дуржулгалыг башкыларның хей чылдарда чыгып келген методиктиг үүжезин бузуп, өскелерге тарадыры күзенчиг. Школа бүрүзү доозукчуларның эң-не дээр дээн чогаадыгларын чыып, чыынды кылдыр парлап үндүрүп болурунун аргазы бар.

Өөредилге яамызында, Национал школа сайзырадыр институтта, Тываның күрүне университетинде тыва литератураны школага башкылаарының талазы-биле ажылдап турар эртемден-методист башкы шуут чогу-нун хараазында бо бүгү ажыл шинтирлеттинмейн турар.

Чаңгыс аай күрүне шыналдаларының салдары-биле тыва дыл болгаш чогаал эртемнерин артык эртемнер кылдыр санаар хөөн бар аларганы чажыт эвес. Өөреникчилер албадал чокка сонуургай бээр кылдыр өөредилге материалын, өөредилгениң хевирлерин тургузуп алыры чүгө башкының бодундан хамааржыр, а өөредилге-методиктиг комплексти чаартып тургузарын Өөредилге яамызының деңгелинде дарый шинтирлээри күзенчиг.

Орлан НОРБУ,
Дус-Даг школазының тыва дыл, чогаал башкысы.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Чарлыктары

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Секретариатының дугайында

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриясының структуразын чогулчулар болгаш Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң ажил-чорудулгазының ажыктыгын хандылар сорулга-биле, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2003 чылдың июль 10-да «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Секретариатының дугайында» № 335 Чарлыгына дүшүрүп доктаадыр болза:

1. «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Секретариатының дугайында» Дүрүмү бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриясын эде организастааны база оон структуразының өскерилгени-биле холбаштыр, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Секретариатының составына Тыва Республиканың Чазааның Даргазының дузалакчыларын хоойлу-дүрүм камгалаар органдардан сургакчылаткан ажылдакчыларны кириер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2008 чылдың август 6-да № 174 Чарлыгы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Секретариатының дугайында ДҮРҮМ

1. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Секретариаты (моон ыңай—Секретариат) Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң (Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлели) ажил-чорудулгазының организастыг-техниктиг болгаш информация хандырылганын чорудар.

2. Секретариат бодунуң ажил-чорудулгазын Россия Федерациясының Конституциязын, Тыва Республиканың Конституциязын, федералдыг хоойлуларны, Тыва Республиканың хоойлуларын, Россия Федерациясының Президентизиниң, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чарлыктарын, айтышкыннарын, Россия Федерациясының Чазааның болгаш Тыва Республиканың Чазааның нормативтиг актыларын, а ол ышкаш Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Дүрүмүн болгаш амгы бо Дүрүмү удуртулга болдурар.

3. Секретариат Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриясының структуразынче тускайлаң кирип турар бооп турар, Эргелел эрге-байдалдыг болгаш Тыва Республиканың Чазааның Даргазы—хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Даргазынга (моон ыңай—Хөй-ниитиниң Айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Даргазы) дорт чагытыр. Секретариат көрдүнгөн хевириниң хуудус-бланкыларлыг.

4. Секретариат бодунуң ажил-чорудулгазын Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Секретариаты (моон ыңай—Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Секретариаты) удуртулгазы-биле боттандыраар.

5. Секретариаттың кол сорулгалары болгаш ажил-чорудулгазы:

Хөй-ниитиниң Айыыл чок чоруунуң Даргазының болгаш Секретариатының хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун хандыраарының айтырыгларының талазы-биле организастыг-техниктиг болгаш информация хандырылгасы; хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң ведомстволар аразының комиссияларының ажылын дүшүрер;

хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң адырынга онзагай болгаш кризистиг байдалдарга чедирип болур хире чүүлдериниң чорудуун баш удур көрүп, сайгарар болгаш анализин чорудар, оларның уржуктарын чайладыр;

хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң ажылының планнарының төлөвилелдерин ажилдап кылыр;

хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң хуралдарының белеткелин болгаш ону материалдар-биле хандыраар;

хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң шийтпирлериниң төлөвилелдерин белеткээр;

хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун хандыраарының айтырыгларының талазы-биле нормативтиг актылар төлөвилелдерин көрдүнгөн чурумга ажилдап кылыр;

хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Даргазынга хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун хандыраарының айтырыгларынга хамааржыр хоойлулар төлөвилелдериниң талазы-биле саналдарны кириер;

хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Даргазынга хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң системазын сайзыраңгайжадыраарының талазы-биле саналдарны ажилдап

3. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2007 чылдың май 5-те «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриясының дугайында» № 81 Чарлыгына дараазында немелделерни болгаш өскерилгелерни кириер:

а) Чазак Даргазының Канцеляриясының структуразынга, Чарлык-биле бадылаан:

8 пунктуга дараазында уткалыг өскерилгелерни кириер:

«Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чөвүлелчилериниң болгаш дузалакчыларының алпарады-7 кижиге»;

13 пунктуга дараазында уткалыг өскерилгени кириер:

«Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Секретариаты»—6 кижиге»;

4. Бо Чарлык аңаа ат алган хүнүнден күштүг бооп кириер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2008 чылдың август 6
№ 174

кылырынга киржир;

хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң хүлээп алган шийтпирлериниң боттанышкынын контролдаар;

хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун хандыраарының адырынга чаңгыс аай политиканы чорударынга Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң республиканың күрүне эрге-чагырга органдары болгаш тус чер бот-башкарылга органдары-биле, а ол ышкаш федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органдарының девискээр органдары-биле болгаш база өске-даа ведомстволар, организациялар-биле кады ажилдажылганы организастаарынга киржир;

хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун хандыраарының талазы-биле шийтпирлерин боттандыраар херекке федералдыг болгаш республиканың күүсекчи эрге-чагырга органдарының девискээр органдарының ажил-чорудулгазын дүшүрериниң талазы-биле саналдарны белеткээр;

хөй-ниитиниң айыыл чоруунуң Чөвүлелиниң Даргазының даалгазы-биле Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Россия Федерациясының субъектилериниң, даштыкы күрүмелериниң шак ындыг структуралары-биле кады ажилдажылганын организастаар;

республикада корум-чурумнуң байдалын болгаш хоойлу-дүрүмнү сагып турарының анализи, кем-херек үлгедиглери-биле демиселди күштелдирериниң талазы-биле хемчеглерлиг саналдарны Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Даргазынга белеткээр;

кызыгаар зоналарының чурумун сайзыраңгайжадыраарының болгаш ону сагырының талазы-биле айтырыгларның анализи, а ол ышкаш айыыл чок чоруктуң зоналары болгаш Чөвүлелдин Даргазынга саналдарны белеткээр;

хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң кем-херек үлгедиглери-биле демиселди күштелдирер, кызыгаар зоналарының чурумун сагырының, а ол ышкаш айыыл чок чоруктуң зоналарының айтырыгларының талазы-биле хүлээп алган хемчеглерин боттандыраар талазы-биле республиканың хоойлу-дүрүм камгалаар органдарының кады ажилдажылганын дүшүрер;

хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун хандыраарының тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылыр база боттандыраар талазы-биле саналдарны белеткээр;

Чөвүлелдин херек эмгелелин чорудар;

Секретариат Чөвүлелдин Даргазының шийтпир-биле өске-даа ажилдарны чорудуп болур.

6. Секретариаттың составы:

Секретариат дараазында штаттан тургустунар:

1. Секретариаттың удуртукчузу;

2. Секретариаттың консультанты;

3. Кол специалист;

4. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының РФ-тиң Тыва Республика талазы-биле АЧФАЭ-ден сургакчылаткан дузалакчызы—Секретариаттың удуртукчузунуң оралакчызы;

5. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Россия Федерациясының ИХЯ-зындан сургакчылаткан дузалакчызы;

6. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Россия Федерациясының Тыва Республика талазы-биле НКФАЭ-ден сургакчылаткан дузалакчызы.

7. Секретариаттың эргелери:

Бодунуң ажил-чорудулгазын боттандыраары-биле Секретариат дараазында эргелерлиг:

— эргежок информацияны, материалдарны көрдүнгөн чурум езугаар Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органдарындан, тус чер бот-башкарылга органдарындан, федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органдарының девискээр органдарындан, организациялардан, хөй-ниити каттыжышкыннарындан айттырар болгаш алыр;

— Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриясының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының информацияларын көрдүнгөн чурум-биле ажылгаар;

— хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң адырынга шинчилел, эксперт ажылдары чорударынга күрүне база күрүнениң эвес чогуур организацияларны, албан черлерин, а ол ышкаш специалистерни көрдүнгөн чурум-биле хаара тутар;

— бодунуң көрдүнгөн эргезинге оон-даа өске бүрүн эргелерни боттандыраар.

8. Секретариаттың ажил-чорудулгазының хандырылгасы

Секретариаттың ажил-чорудулгазының акшаландырышкынын республика бюджетиниң акша-хөреңгизинден чорудар.

Секретариаттың материал-техниктиг, информация-документилер болгаш транспорт хандырылганын Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриясы чорудар.

Секретариаттың ажилдакчыларын албан-дужаалдарга Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Секретариатының кирип келгени-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазы томуйлаар болгаш оон хостаар.

Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң ажил-чорудулгазын хандыраары-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чөпшээрели-биле Секретариатка хоойлу-дүрүм камгалаар органдарының ажилдакчыларын сургакчылаадып болур.

9. Секретариаттың удуртукчузу:

Секретариаттың ажил-чорудулгазын удуртуп, оон ажылын организастаар, Секретариаттың мурнунда салдыг ажил-херектин болгаш сорулгаларының күүселдези дээш харысалгалыг;

Секретариаттың ажилдакчыларының албан-дужаал регламентилерин бадылаар;

Секретариатка хамаатылар, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органдары, тус чер бот-башкарылга органдары-биле,

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң дугайында

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының кижиниң болгаш хамаатының хостуг чорууну, оларның эргелерин камгалаарының, хоойлу-дүрүмнү, корум-чурумну, хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун, кызыгаар зоналарының чурумун хандыраарының айтырыгларының талазы-биле болгаш Россия Федерациясының Конституциясынга дүшүрүп Россия Федерациясының болгаш Тыва Республиканың кады эргезинде турар өске хүлээлгелерин боттандыраарыга байдалдарны тургузарынга болгаш саналдар кириери-биле доктаадыр болза:

1. «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң дугайында» кирип турар Дүрүмү бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң кирип турар калбак болгаш кызырган составын бадылаар.

3. Дараазында:

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2008 чылдың август 6-да № 175 Чарлыгы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң дугайында ДҮРҮМ

1. Ниити чүүлдер

1.1. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлели—моон ыңай—Чөвүлел) Тыва Республиканың Чазааның Даргазының кижиниң болгаш хамаатының эргелериниң база хостуг чоруунуң, хоойлу-дүрүм, корум-чурум болгаш хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң талазы-биле Россия Федерациясының Конституциясынга дүшүрүп Россия Федерациясының болгаш Тыва Республиканың кады эргезинде турар оон бүрүн эргелерин хандырып турар коллегиялдыг чөвүлээр орган болур.

1.2. Чөвүлелди Тыва Республиканың Чазааның Даргазы тургузар болгаш баштаар.

1.3. Чөвүлелдин ажил-чорудулгазының үндезини Россия Федерациясының Конституциязы, федералдыг конституция хоойлулары, федералдыг хоойлулар, Россия Федерациясының нормативтиг өске-даа эрге-хоойлу актылары, Тыва Республиканың Конституциязы Тыва Республиканың хоойлулары болгаш Тыва Республиканың нормативтиг өске-даа эрге-хоойлу актылар, а ол ышкаш амгы бо Дүрүм болур.

федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органдарының девискээр органдары-биле болгаш өске-даа организациялар-биле харылзаа дугайын кириер;

Тыва Республиканың Чазааның Даргазынга көөрү-биле хоойлу-дүрүм камгалаар органдарының ажилдакчыларын, а ол ышкаш Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң мурнунда салдыг ажилдарын шийтпирлээринге салдар чедирип турар өске-даа кижилерни саналдарга көрдүнгөн чурум езугаар кириер;

республиканың болгаш федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органдарының девискээр органдарының хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун болгаш корум-чурумну хандыраарының айтырыгларын чугаалашкан ажылчын хуралдарынга, коллегия хуралдарынга киржир;

республиканың болгаш федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органдарының девискээр органдарыга хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунга айыылды тургузуп кээп болур байдалдарны болгаш чылдагааннарны чайладырының талазы-биле саналдарны көрдүнгөн чурум езугаар кириер;

Секретариаттың структуразының болгаш штадының дугайында саналды бадыладыры-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазынга көрдүнгөн чурум езугаар кириер;

эртем-шинчилел организациялары-биле база специалистер-биле хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң айтырыгларының талазы-биле шинчилелдер болгаш ажилдар чорударынга көрээлерин көрдүнгөн чурум езугаар чарарының дугайында саналды кириер;

Секретариаттың ажилдакчыларының сургакчылаарының айтырыгларын көрдүнгөн чурум езугаар шийтпирлээр;

хамаатыларны хүлээп алырын организастаар, Секретариаттың эргезинде кирип турар айтырыглар талазы-биле оларның саналдарын, билдиришкыннерин база хомудалдарын көөр;

бо Дүрүмдө көрдүнгөн бодунуң чамдык бүрүн эргелерин бодунуң оралакчызынга көрдүнгөн чурум езугаар төлээледир эргелиг;

өске-даа бүрүн эргелерни күш бооп турар хоойлужудулгага дүшүрүп боттандыраар;

Секретариаттың удуртукчузу түр када чок турар үеде Секретариаттың удуртукчузунуң хүлээлгезин Секретариаттың удуртукчузунуң оралакчызы күүседир.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2005 чылдың февраль 3-те «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң дугайында» № 120 Чарлыгының 1-3 пункттары.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2005 чылдың апрель 28-те Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2005 чылдың февраль 3-те «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң дугайында» № 120 Чарлыгына өскерилгелер болгаш немелделер кириериниң дугайында» № 161 Чарлыгын күжүн чидирген деп санаар.

4. Бо Чарлык ону албан езуу-биле парлаан хүнүнден күштүг бооп кириер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2008 чылдың август 6
№ 175

2. Чөвүлелдин кол сорулгалары болгаш ажил-чорудулгазы

2.1. Чөвүлелдин кол сорулгалары: Тыва Республиканың хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң адырында болгаш ниитилелдин, кижилерниң амыдыралының чугула айтырыгларынга айыылды тургузуп турар иштики болгаш даштыкы фактыларны илередир.

Тыва Республикага хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун хандыраарының, хамаатыларның эргелерин болгаш хостуг чоруун камгалаарының стратегиясының кол угланышкыннарын ажилдап кылыр;

Тыва Республиканың Чазааның Даргазынга кижиниң болгаш хамаатының эргелерин база хостуг чоруун, хоойлу-дүрүмнү, корум-чурумну, хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун, националдар аразының болгаш этниктиг харылзааларны камгалаарын хандыраар айтырыглар талазы-биле шийтпирлер хүлээп алырынга сүмелерни белеткээр;

Республикада чогулчалыг байдалга салдар чедирип, бодур байдалдарны, чылдагааннарны доктаадырынга база сагындыраарынга угланган республика про-

граммаларын белеткеп, хүлээп алырын, ону боттандырып организастаар;

Россия Федерациязының Президентинин 2005 чылдың июль 2-де № 773 Чарлыына болгаш хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының талазы-биле хүлээп алдынган шийтирлериниң күүселдезинин ажил-чорудуунга болгаш оон дээштинге үнелелди Россия Федерациязының субъектилеринин күүсекчи эрге-чагырга болгаш федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органнының девискээр органнының, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органнының кады ажил-чорудулгазын дүүштүренин болгаш кады ажилдажылгазын дугайында Россия Федерациязының Чазаның 2005 чылдың декабрь 5-те № 725 докталы-биле бадылаан Дүрүмге дүүштүр бээр;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазынга социал-политиктиг, экономиктиг болгаш оон-даа өске чамдык уржуктарга чедирип болур онзагай байдалдарны чайладырының талазы-биле оперативтиг хемчеглерни белеткээр. Онзагай байдалдарны тургустунуп келиринге салдар чедирип болур чылдагаанарны болгаш байдалдарны чайладыр талазы-биле хемчеглерни ажилдап кылыр болгаш уржуктарын чайладыр; хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраар адырга өске сорулгаларының күүселдезин федералдыг хоойлужудулгага болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр чорудар.

2.2. Чөвүлелдин кол ажил-чорудулгазы: Тыва Республиканың хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының стратегиязын ажилдап кылыры болгаш дүүштүрери, организастаары, хөй-ниитинин айыыл чок чоруу бооп турар объектилерге кыжаныг, оон үндезинерин илередири болгаш үнелел бээр;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Тыва Республикага хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының талазы-биле айтырылгаларга шийтирлер төлөвилелдерин белеткээр;

Тыва Республиканың хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының айтырылгаларыга хамааржыр Тыва Республиканың хоойлулар болгаш нормативтиг өске-даа эрге-хоойлу актыларының төлөвилелдерин көөр, ол талазы-биле сумелерни Тыва Республиканың Чазаның Даргазынга кириер;

Тыва Республикага хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының системанын ажил-чорудуун дугайында информацияларның анализ, ону чыыры болгаш ажилдап кылыры, ону сайзыраңгайжыдарының талазы-биле сумелерни кириери;

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнының, Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнының, хоойлу-дүрүм камгалаар органнының кады ажилдажылгазын дүүштүрер;

хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының адырынга республика программаларын белеткээрин организастаар, а ол ышкаш оларның боттанышкынынга контрольду чорудар, дээштинге үнелелди бээр;

хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының адырынга хүлээп алган шийтирлерни Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнының боттандырып турарына контрольду чорудар;

республикада корум-чурумну болгаш хоойлу-дүрүмнү байдалының анализ, хемчерек үүлгедиглери-биле демиселди күштелдиреринин талазы-биле хемчеглерни ажилдап кылыр;

кызыгаар зоналарының, а ол ышкаш айыыл чок чоруктуң зоналарының чурумун сагырының болгаш сайзыраңгайжыдарының айтырылгаларын организастаар база көөр;

хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының айтырылгаларының талазы-биле республиканың күрүне эрге-чагырга органнының болгаш тус чер бот-башкарылга органнының, организацияларның албан-дужаалдыг кижилерин дыңнаар;

Россия Федерациязының Айыыл чок чорук Чөвүлелин Секретариатынче айыыл чок чорукту быжыглаарының талазы-биле федералдыг деңгелге хемчеглер алыры негетинип турар айтырылгалар талазы-биле саналдарны көрдүнген чурум езугаар белеткеп кириер;

хөй-ниитинин айыыл чок чоруунун адырынга эртем шинчилелдерин организастаар; хөй-ниитинин айыыл чок чоруунун адырынга өске ажил-чорудулгаларны федералдыг хоойлужудулгага дүүштүр чорудар.

3. Чөвүлелдин составы, ону тургузарының чуруму

3.1. Чөвүлелдин составынче Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнының төлээлери, а ол ышкаш Россия Федерациязының Президентинин 2005 чылдың июль 2-де № 773 Чарлыына дүүштүр федералдыг эрге-чагырга органнының удуртукчулары чөпшээрешкени-биле кириер.

3.2. Чөвүлелди Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизи — Тыва Республиканың Чазаның Даргазы (моон ыңай —

Чөвүлелдин Даргазы) баштаар.

3.3. Чөвүлелдин составын Тыва Республиканың Чазаның Даргазы бадылаар.

4. Чөвүлелдин ажилының чуруму

4.1. Чөвүлелдин ажилын оон Даргазы — Тыва Республиканың Чазаның Даргазы удуртур.

4.2. Чөвүлелдин ажилын оон Даргазының бадылааны планнарга дүүштүр чорудар.

4.3. Чөвүлелдин хуралын аңаа чугаалажып көөр айтырыгның утказын, оон чугулазын барымдаалап, калбак болгаш (азы) кызырган составтыг кылдыр, кварталда бирден эвээш эвес эрттирер. Эржежок чугула апарган таварылгаларда Чөвүлелдин Даргазының шийтирери-биле Чөвүлелдин ээлчег чок хуралдарын эрттирер болур.

4.4. Чөвүлелдин кызырган составтыг хуралына хаагыг хевириниң айтырылгаларын чугаалажып.

Хуралдың хүн айтырыын, Чөвүлелдин кежигүннеринин, хуралдың тодаргай бир айтырыын сайгарып чугаалажырынга киржир специалистерниң, чалаттырган кижилериниң данзынын, айтырылгалары көөрүнүн чурумун Чөвүлелдин Даргазы Чөвүлелдин Секретарының кирип келгени-биле бадылаар. Чөвүлелдин хуралын Чөвүлелдин Даргазы башкаар.

4.3. Ээлчег чок хурал чыылдырып турар таварылгада, аңаа көөр айтырылгаларны болгаш чалаткан кижилерин составын Чөвүлелдин Даргазы Чөвүлелдин Секретарының кирип келгени-биле тодарадыр.

Оперативтиг хуралдарның шийтирлерин Чөвүлелдин Даргазының бадылааны протоколдар-биле долдурар. Оперативтиг хуралдарның шийтирлерин боттандыраары-биле чарлыктары, айтырышкынарны үндүрүп болур азы Тыва Республиканың Чазаның даалгаларны бээр.

Оперативтиг хуралдарны белеткээр-биле Чөвүлелдин Секретары сонургалдыг албан-дужаалдыг кижилер-биле ажилчы хуралдарны эрттирер болур.

4.4. Чөвүлелдин кежигүннерин Чөвүлелдин хуралдарыга боттары киржир. Чөвүлелге Чөвүлелдин кежигүнү бодунуң бүрүн эргелерин өске албан-дужаалдыг кижиге төлээлтирерин болдурбас.

4.5. Хоойлу-дүрүм хажыдышкынарның, наркотиктер ажылгалына болгаш оон хоойлуга удур саарылгазының, назы четпээр херектеринин талазы-биле айтырылгаларга профилактика, миграция болгаш даштыкы ажилчы күштерни ажыглаарының, орук шимчээшкенин айыыл чок чоруун хандыраарының айтырылгаларын, онза байдалдар талазы-биле айтырылгалары таарыштырып шийтирлээр-биле тургустунган ведомстволар аразының комиссиялары Чөвүлелдин ажилчыны органы болур.

4.6. Чугаалажыр айтырыгның утказы, оон чугулазы хамаанчокка Чөвүлелдин хуралынче Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутаттарын, суд эрге-чагыргазының төлээлери чалаар.

4.7. Чөвүлелдин шийтирлери оон хуралдарына Чөвүлелдин кежигүннеринин ниити санында хөй үн-биле хүлээп алдынар болгаш Чөвүлелдин Даргазының бадылаанының соонда, күштүг бооп кириер. Шийтирлер хүлээп алырынга Чөвүлелдин кежигүннери дең эргелиг.

Чугула айтырылгалар талазы-биле Чөвүлелдин шийтирлери Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чарлыктары азы айтырышкынарны-биле, чамдык байдалдарда, протоколдар-биле долдуртунар.

Чөвүлелдин шийтирлерин сонургалдыг кижилерге протоколдардан ушта бижилге хевирлиг кылдыр чорудуп болур.

Чөвүлел эргежок чугула айтырылгаларны Тыва Республиканың Чазаның көөрү-биле чорудуп болур.

4.8. Чөвүлелдин хуралының организациязын болгаш оон шийтирлеринин төлөвилелдеринин белеткелин Чөвүлелдин Секретары чорудар.

5. Чөвүлелдин Секретарының бүрүн эргелери

5.1. Чөвүлелдин Секретарын ол албан-дужаалга Тыва Республиканың Чазаның Даргазы томуйлаар болгаш хостаар болгаш ол Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы база болур;

5.2. Чөвүлелдин секретары:

Тыва Республиканың Чазаның Даргазына Тыва Республикада хөй-ниитинин айыыл чок чоруунун байдалының дугайын дыңнадыр;

республикада хөй-ниитинин айыыл чок чоруунун байдалының информация-аналитиктиг допчулалдарны белеткеп, Чөвүлелге кириер;

Чөвүлелдин ажилының планын белеткээр, Чөвүлелдин хуралының хүн айтырыын тургузар;

Чөвүлелдин Даргазына Чөвүлелдин шийтирерин болгаш нормативтиг эрге-хоойлу актыларының төлөвилелдерин оларны боттандыраарының талазы-биле бадыладыры-биле кириер;

Чөвүлелдин ведомстволар аразының комиссияларын, республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнының Чөвүлелдин

хуралдарына эргежок чугула материалдар белеткээринин талазы-биле ажилын дүүштүрер, федералдыг эрге-чагырганың хоойлу-дүрүм камгалаар уланышкынарлыг девискээр органны, прокуратура болгаш суд эрге-чагыргазының органны-биле харылзаалыг ажилдаар;

Чөвүлелдин шийтирлеринин төлөвилелдерин белеткээр хандыраар;

Чөвүлелдин шийтирлеринин күүселдезинин контролон боттандыраар, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнының хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының, Чөвүлелдин шийтирлеринин талазы-биле ажилының хыналдазын документилер-биле чорудар;

Чөвүлелдин Даргазының хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының айтырылгаларының талазы-биле чарлыктарын, айтырышкынарның болгаш даалгаларын, Чөвүлелдин шийтирлеринин күүселдезинин талазы-биле ажилды дүүштүрер;

хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраар органнының кады ажил-чорудулгазының дугайында саналдарны Чөвүлелге кириер;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Тыва Республиканың Улуг Хуралына чыл санының айтылгалына Тыва Республикада хөй-ниитинин айыыл чок чоруунун адырында байдал дугайында саналдарны ажилдап кылырын организастаар;

Тыва Республикага хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылырының болгаш боттандыраарының талазы-биле ажил-чорудулганы Чөвүлелдин Даргазының тургускан чурумун езугаар дүүштүрер;

Чөвүлелге Тыва Республикада хөй-ниитинин айыыл чок чоруунун байдалының информация —аналитиктиг допчулалдарын кириер;

Чөвүлелдин хуралдарына көөрү-биле олче кириерин белеткээр Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнының хөй-ниитинин айыыл чок чоруунун айтырылгаларының талазы-биле шийтирлер төлөвилелдеринин экспертиказын организастаар;

Чөвүлелдин болгаш оон Секретариатының ажил-чорудулгазына эргежок чугула документилерин, материалдарны, информацияларны Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнындан, албан черлеринден, болгаш организациялардан, албан-дужаалдыг кижилерден көрдүнген чурум езугаар айтыраар, алыр;

хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының адырында шинчилел, эксперт ажилдарын чорударына күрүне, күрүнени эвес организацияларны, албан черлерин база эксперттерин хаара тудар;

Чөвүлелдин Тыва Республикага хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының талазы-биле хүлээп алган шийтирлеринин тайылбырын чорудар;

Чөвүлелдин Секретариатының Чөвүлелдин эргезинде турар айтырылгалар талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының кезектери-биле, Тыва Республиканың Улуг Хуралының ийи палаталарының аппараттары-биле, күүсекчи эрге-чагырга органнының удуртукчулары, күш-ажылчы коллективтерин, сайгарлыкчы чоруктуң структураларының төлээлери, политиктиг партиялар, хөй-ниити болгаш шажын каттыжышкынарны-биле кады ажилдажылгазын организастаар;

Чөвүлелдин хуралдарына оон соонда көөр айтырылгаларны белеткээр хыналдаларны чорудар сорулга-биле түр ажилчы бөлүктөрнү болгаш комиссияларны тургузар;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың август 6-да № 175 Чарлы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Хөй-ниитинин айыыл чок чоруунун Чөвүлелин КЛБАК СОСТАВЫ

Ш.В. Кара-оол — Тыва Республиканың Чазаның Даргазы-Чөвүлелдин Даргазы

А.М. Монгал — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар — Чөвүлелдин секретары

Р.Ч. Алмазов — Россияның шийткел күүселдезинин Федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле Эргелелин начальниги (чөпшээрешкени-биле)

Э.Д. Байыр-оол — Россияның ОБЯ-ның Тыва Республика талазы-биле Кол эргелелин начальниги (чөпшээрешкени-биле)

А.Н. Буеров — Россия Федерациязының Федералдыг Айыыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле Кызыгаар эргелелин начальниги (чөпшээрешкени-биле)

П.В. Бухтояров — Тыва Республиканың прокурору (чөпшээрешкени-биле)

В.В. Вальков — Тыва каайлының начальниги (чөпшээрешкени-биле)

А.П. Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы

А.П. Елизаров — Россия Федерациязының федералдыг миграция албанының Тыва

чамдык ажилдарны боттандыраарына эртемденнерни болгаш специалистерни көрдүнген чурум езугаар хаара тудар;

5.3. Чөвүлелдин Секретары Чөвүлелдин ажил-чорудулгазын хандыраарына болгаш хүлээп алдынган шийтирлеринин күүселдези дээш хууда харысалгалыг.

6. Чөвүлелдин ведомстволар аразының комиссиялары

6.1. Чөвүлел бодунун ажил-чорудулгазының кол сорулгаларына болгаш уланышкынарнынга дүүштүр ведомстволар аразының комиссияларын тургузар.

6.2. Чөвүлелдин ведомстволар аразының комиссиялары Чөвүлелдин кол ажилчыны органы бооп турар. Ол комиссиялар оларга берген сорулгалардан хамаарыштыр ажилының хевиринден доктаамал байдалга азы түр үеде тургустунар.

6.3. Ведомстволар аразының комиссияларын тургузарының, оларның сорулгаларының болгаш составының дугайында айтырыгны Чөвүлелдин Секретарының кирип келгени-биле Чөвүлел шийтирлээр. Чөвүлелдин шийтирери-биле комиссияларны Чөвүлелдин кежигүннери ийикке, азы Тыва Республиканың Чазаның Даргазының төлээлтер кижилери удуртур.

6.4. Ведомстволар аразының доктаамал комиссиялары Чөвүлелге экономиктиг болгаш хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраарының адырынга кол-кол айтырылгалар талазы-биле саналдар, сумелер белеткелин боттандыраар, экономиктиг болгаш хөй-ниитинин айыыл чок чоруун хандыраар адырда республика программаларының база Чөвүлелдин шийтирлеринин күүселдезинин талазы-биле республиканың күрүне эрге-чагырга органнының, федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органнының девискээр органнының, тус чер бот-башкарылга органнының, организацияларны кады ажилдажылгазынга салдар чедирер.

6.5. Республикага корум-чурумну тургузар, турум байдалды хандыраар, онза байдалдарны, болушкуннарны уржуктарын чайладыр талазы-биле айтырылгаларга саналдар ажилдап кылыры эргежок чугула апарган байдал тургустунуп келген таварылгада, түр үеңи ведомстволар аразының комиссияларын Чөвүлел тургузуп болур.

6.6. Ведомстволар аразының комиссиялары бодунун ажил-чорудулгазын Чөвүлелдин Секретарының кирип келгени-биле Чөвүлелдин бадылааны оларның дугайында дүрүмнерге дүүштүр чорудар болгаш Чөвүлелге көөрү-биле Чөвүлелдин эргезинде кирип турар кандыг-даа айтырыгны кириер эргелиг.

6.7. Ведомстволар аразының комиссияларының ажил-чорудулгазының информация-аналитиктиг болгаш организация-техниктиг хандырылгазын республиканың күүсекчи эрге-чагырга органны, а ол ышкаш Тыва Республиканың Чазаның чогуур структура кезектери болгаш албан-дужаалдыг кижилери боттандырып турар.

7. Чөвүлелдин ажил-чорудулгазының хандырылганы

7.1. Чөвүлелдин ажил-чорудулгазын Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының структураларына Эргелел эргезинде кирип турар Чөвүлелдин Секретариаты хандыраар.

7.2. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Чөвүлелдин Секретариатының дугайында Дүрүмнү Тыва Республиканың Чазаның Даргазы бадылаар.

7.3. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Чөвүлелдин Секретариатының акшаландырышкынын болгаш материал-техниктиг хандырылганын Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязы чорудар.

Республика талазы-биле килдизинин начальнигинин хүлээлгезин күүседип турар (чөпшээрешкени-биле)

В.С. Комбу — Тыва Республиканың Эптештирилге судьяларының болгаш күрүнениң нотариалдыг контораларының ажил-чорудулгазын хандыраарының талазы-биле агентилелдин директорунун хүлээлгезин күүседип турар

С.С. Кужугет — федералдыг Бүрүткел албанының Тыва Республика талазы-биле Эргелелин начальниги (чөпшээрешкени-биле)

В.И. Лесняк — Тыва Республика талазы-биле иштики херектер сайыды (чөпшээрешкени-биле)

Н.М. Монгуш — Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалалының адырынга ажил-чорудулганы хандыраарының, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онзагай болушкуннардан камгалаарының болгаш сугларга камгалар талазы-биле агентилелдин директору

Л.М. Ооржак — Хергелекчилерин эргелерин болгаш кижиниң чаагай чоруун камгалаар адырда хайгаарал талазы-биле Феде-

ралдыг албанның Тыва Республика талазы-биле Эргелелиниң удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле)

А.Т.Оюн—Ветеринария болгаш фитосанитария хайгааралының талазы-биле Федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле Эргелелиниң начальниги (чөпшээрешкени-биле)

Н.И.Панков—Россия Федерациязының Айыыл чок чорук Федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле Эргелелиниң

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2008 чылдың август 6-да №175 Чарлы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң Айыыл чорук чоруунун Чөвүлелиниң Кызырган Составы

Ш.В. Кара-оол—Тыва Республиканың Чазааның Даргазы-Чөвүлелдин Даргазы
А.М.Монгал—Тыва Республиканың

начальниги (чөпшээрешкени-биле)

А.А.Светличный—Россия Федерациязының Наркотиктер саарылгазының контролюнун талазы-биле Федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле Эргелелиниң начальниги (чөпшээрешкени-биле)

С.В. Тарулин—Тыва Республиканың шериг комиссары (чөпшээрешкени-биле)

В.И. Чернышев—Тыва Республика талазы-биле Федералдыг кол инспектор (чөпшээрешкени-биле)

Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар—Чөвүлелдин секретары

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың май 31-де №333 доктаалына өскерилгелер кирир дугайында
2008 чылдың июль 14 №439 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың май 31-де «Көдээде чуртталга турар хамаатыларның чуртталга оран-савазын экижидер талазы-биле хемчеглериниң киржикчилериниң даңзызын тургузар болгаш бадылаар Чурум, көдээ суурда аныяк тускай мергезилдиглерни болгаш аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле ханды-рар талазы-биле даңзыларны тургузар болгаш бадылаар Чурум, көдээ черге чуртталга оран-савазы тудар (садып алып) социал төлевирлерни көргүзөр дугайында херчелелдерни бээр Чурумун бадылаар дугайында» №333 доктаалына дараазында өскерилгелерни кирир:

а) үстүнде айткан доктаал-биле бадылаан көдээде чуртталга турар хамаатыларның чуртталга оран-савазын экижидер талазы-биле хемчеглериниң киржикчилериниң даңзызын тургузар болгаш бадылаар Чурумда:

4 пунктунун үш дугаар абзазын дараазында эдилге-биле номчуур:

«бо Чурумунун 4 пунктузунда айткан документиленниң шын долдурганын, ында медээлерниң шынныын муниципалдыг албан черлериниң чагыргалары хынаар, хамаатыларның даңзызын тургузар болгаш оларны тус чер бюджетиниң хөреңгилерин ол сорулгаларга чарыгдарының дугайында медээлерни кошкаш, яамыже чорудар. Ол

документилендер шын эвес медээ билдинген таварылгада, муниципалдыг албан чериниң чагыргазы билдиришкен ээзинге документиленни чылдагаанын тайылбырлааш, эгидер»;

5 пунктуну күжүн чидирген деп санаар.
б) үстүнде доктаал-биле бадылаан көдээ суурда аныяк тускай мергезилдиглерни болгаш аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-сава-биле хандыраар талазы-биле даңзыларны тургузар болгаш бадылаар Чурумда:

5 пунктуда үш дугаар абзацты дараазында эдилге-биле номчуур:

«бо Чурумунун 5 пунктузунда айткан документиленниң шын долдурганын, ында медээлерниң шынныын муниципалдыг албан черлериниң чагыргалары хынаар, хамаатыларның даңзызын тургузар болгаш оларны тус чер бюджетиниң хөреңгилерин ол сорулгаларга чарыгдарының дугайында медээлерни кошкаш, яамыже чорудар. Ол документилендер шын эвес медээ билдинген таварылгада муниципалдыг албан чериниң чагыргазы билдиришкен ээзинге документиленни чылдагаанын тайылбырлааш, эгидер»;

6 пунктуну күжүн чидирген деп санаар.
2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың сентябрь 28-те «Тыва Республиканың тус черниң агаар шугумнарына агаар транспорту-биле пассажирлерни аргыштырар чингелделиг тарифтерни бадылаарының дугайында» №900 доктаалына өскерилгелерни кирирениң дугайында
2008 чылдың апрель 21 №235 Кызыл хоорай

Пассажирлер аргыштырарына Ан-2 самолеттарны болгаш Ми-8 вертолеттерны Тыва Республиканың тус черниң агаар шугумнарына ажыглаары-биле холбаштыр база уждар шактын өрттөн күштүг болуп турар хоойлужулгага дүүштүр чурум-чудары-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың сентябрь 28-те «Тыва Республиканың тус черниң агаар шугумнарына агаар транспорту-биле пассажирлер аргыштырар чингелделиг тарифтерни бадылаарының дугайында» №900 доктаалына дараазында өскерилгелерни кирир:

1) 2-ги пунктунун дөрткү абзазында «Тываның агаар шугумнары» ФККБ-ниң тургусканы» деп сөстү үштүп кааптар;

2) 4-кү пунктуга дараазында редакцияны кирир бижири:

«4. Тыва Республиканың Сан-хөө яамызы 2008 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинге өскерилгелерни тургустунган чурум-биле кирир, 2008 чылда чингелделиг болгаш хостуг (экономиктиг үндезиниң) тарифтерини аразында ылгалын дуглаар акша-хөреңгини көөр, Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың август 7-де «Тус черниң агаар шугумнарына тарифтерни таарыштырар талазы-биле агаар транспорту-биле пассажирлер аргыштырары боттан-

дырып турар организацияларга республика бюджетинден субсидияны бээрениң Чурумун бадылаар дугайында» №780 доктаалы-биле бадылаан, тус черниң агаар шугумнарына тарифтерни таарыштырар талазы-биле агаар транспорту-биле пассажирлер аргыштырары боттандырып турар организацияларга республика бюджетинден субсидияны бээрениң Чурумунга дүүштүр, чангыс уждар шакка вертолет Ми-8-ке 58976 рубль хемчээлге болгаш самолет Ан-2-ге 38800 рубль хемчээлге тургузар.

2. Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекзи болгаш харылзаа яамызы бюджет акша-хөреңгизин камнаар сорулга-биле, 2008 чылда тус черниң агаар шугумнарына пассажирлер аргыштырарының Программаны күүседип дугайында сөөртүкчүлөр-биле Дугуржулганы чарып тургаш, Ми-8 вертолетту ажыглаары кызыгаарлаарын көөр.

4. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

5. Бо доктаалды күүселдезиниң контролюн Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Күрүне өнчүзүнге кызыгаарлаттынмаан, Тыва Республиканың девискээринде турар чер участоктарын садарының өрттөн тургузарының дугайында
2008 чылдың март 24 №167 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чер кодекзиниң 36-гы чүүлүнге, 2001 чылдың декабрь 21-де «Күрүнең болгаш муниципалдыг эт-хөреңгини хуужударының дугайында» №178 Федералдыг хоойлунун 28-ки чүүлүнге, 2001 чылдың октябрь 25-те «Россия Федерациязына Чер кодекзиниң күштүг болуп кирирениң дугайында» №137 Федералдыг хоойлунун 2-ги чүүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Күрүне өнчүзүнге кызыгаарлаттынмаан, республиканың девискээринде турар

чер участоктарын садарының өрттөн 2010 чылдың январь 1-ге чедир тургузар, Тыва Республиканың девискээринде турар тудуглар азы ол участоктарда ээлериниң өнчүзүнде турар тудугларның, бажыңнарның хемчээлинге:

ыңдыг чер участоктарында турар бажыңнарның, тудугларның ээлери болур хуу сайгарлыкчыларга, коммерциялыг организацияларга, оон иштинде бузулган азы бузуп көжүргөш орнунга тудуп алган бир-ле болза бажыңнарны, тудугларны чаартып кылган, бир эвес ол бажыңнар, тудуглар күрүне

Р.Ч.Алмазов—Россияның шииткел күүселдезиниң Федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле Эргелелиниң начальниги (чөпшээрешкени-биле)

Э.Д. Байыр-оол—Россияның ОБЯ-ның Тыва Республика талазы-биле Кол эргелелиниң начальниги (чөпшээрешкени-биле)

А.Н. Буеров—Россия Федерациязының Федералдыг Айыыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле Кызыгаар эргелелиниң начальниги (чөпшээрешкени-биле)

П.В. Бухтояров—Тыва Республиканың прокурору (чөпшээрешкени-биле)

В.В. Вальков—Тыва каайлының начальниги (чөпшээрешкени-биле)

А.Н. Елизаров—Россия Федерациязының федералдыг миграция албанының Тыва Республика талазы-биле килдизиниң начальниги (чөпшээрешкени-биле)

өнчүзүндөн хавыртыг болза — чер участогунун кадастрлыг өрттөнниң 2,5 хуузуна;

ыңдыг чер участогунда турар чүүлдерниң ээлери болур, коммерциялыг ажыл чорутпайн турар организациялар болгаш хамаатылар, бир эвес Россия Федерациязының Чер кодекизи күштүг болуп кире-ринге чедир ол бажыңнар тудуглар айыт-тыгган кижилерниң өнчүзүңү эргези кылдыр тургустунуп келген болгаш бир эвес федералдыг хоойлулар-биле айыттыгган ээлери тодараттынмаан, өске чурум-биле чер участогун өнчү кылдыр садып алырда — чер участогунун кадастрлыг өрттөнниң 1 хуузуна.

2. Чер участогун садып алырынга чагыг кириген хүнүнде тургускан, чер участогунун

Тыва Республиканың Сан-хөө яамызының дугайында Дүрүмге өскерилгелерни кирирениң дугайында

2008 чылдың май 28 №294 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың май 14-те «Сан-хөө яамызының дугайында Дүрүмнү болгаш оон структуразын бадылаар дугайында» №595 доктаалы-биле бадылаан, Тыва Республиканың Сан-хөө яамызының дугайында Дүрүмге дараазында өскерилгелерни кирир:

1) 3.30 пунктуга дараазында редакцияны кирир бижири:

«5.30. Яамының тургустунган адырының чорудулгазына хамааржыр айтырыглар талазы-биле, Тыва Республиканың Чазааның шиитпири негеттинип турар Тыва Республиканың хоойлуларының, нормативтиг эрге-хоойлу актыларының болгаш өске-даа документиленниң төлөвилелдерин Тыва Республиканың Чазаанга чугаалажыры-биле кирир»;

2) 5.59-5.61 пунктуларга дараазында уткалыг немелделерни кирир:

«5.59. регионалдыг үндүрүглери болгаш чыылдаларны тургузар, өскерттир болгаш солур талазы-биле саналдарны кирир, а база үндүрүглөр болгаш транспорт дугайында Россия Федерациязының хоойлужулгазына дүүштүр федералдыг үндүрүглөр талазы-биле үндүрүг ставказын тургузары»;

5.60. чээли акша-хөреңгизин кириш-тиренин организастаар, а база Тыва Респуб-

Тыва Республиканың 2007 чылдың ноябрь 7-де «Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый талазы-биле агентилелдин дугайында Дүрүмнү болгаш оон структуразын бадылаар дугайында» №996 доктаалына өскерилгелерни кирирениң дугайында

2008 чылдың апрель 21 №236 Кызыл хоорай

Республиканың чуртталга коммунал ажыл-агый объектилериниң ажыл-чорудулгазын турмучулар, чуртталга фондусунун эргелеп-башкаар механизм аныктыг тургузар, чуртталга-коммунал ажыл-агыйына реформаны шынарлыг чорударын хандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың ноябрь 7-де «Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый талазы-биле агентилелдин дугайында

В.И.Лесняк—Тыва Республика талазы-биле иштики херектер сайыды (чөпшээрешкени-биле)

Н.М. Монгуш—Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалалының адырынга ажыл-чорудулганы хандыра-рының, чурттакчы чонну болгаш девискээр-лери онзагай болушкуннардан камгалаа-рының болгаш сугларга камгалар талазы-биле агентилелдин директору

Н.И.Панков—Россия Федерациязының Айыыл чок чорук Федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле Эргелелиниң начальниги (чөпшээрешкени-биле)

А.А.Светличный—Россия Федерациязының Наркотиктер саарылгазының контролюнун талазы-биле Федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле Эргелелиниң начальниги (чөпшээрешкени-биле)

С.В. Тарулин—Тыва Республиканың шериг комиссары (чөпшээрешкени-биле).

кадастрлыг өрттөнниң санажылгазына чер участогунун өрттөн санаар.

3. Тыва Республиканың Чер болгаш эт-хөреңги харылзааларының яамызы-биле дугурушканының талазы-биле муниципалдыг өнчүде турар чер участоктарын садарының өрттөн тургузарын тус чер бот-башкарылга органнарына сүмелээр.

4. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

5. Бо доктаалды күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының комплекстиг социал-экономиктик хөгжүлдө эргелелинге дагзыр.

6. Бо доктаал албан езузу-биле парлаан хүнүндө күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

ликаның иштики болгаш даштыкы өрелерин төлээрин болгаш хандыраары;

5.61. Яамының бүрүн эргезиниң хемчээ-линге хандыраар;

федералдыг хоойлунун тургускан чуру-мунга муниципалдыг тургузулганың бюдже-т хандырылганы деңгештирер;

мобилизация даалгазының хемчээлинге хамаарыштыр мобилизация органнарын тургузары азы дайын үезиниң байдалына ажылдаарына Тыва Республиканың экономикаын шилчидер талазы-биле хемчег-лери чорудар талазы-биле сорулгалар болгаш мобилизация белеткелиниң талазы-биле хемчеглери чорудар адырда турар азы айыттыгган органнарның ажыл-чору-дугазы-биле холбашкан тус чер бот-баш-карылганың болгаш организацияларның ажыл-чорудулгазын дүүштүрер болгаш контролдаар, тургустунган мобилизация органнарының ажылдакчыларының негел-дезин хандыраар, а база ол хемчеглерниң методиктиг хандырылганы боттандыраар; регионалдыг эртем-техниктиг болгаш инновациялыг программаларны болгаш төлөвилелдерни организастаар болгаш боттандыраар

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың апрель 21-де №236 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый талазы-биле агентилелдин структуразы

1. Директор
2. Директорнун оралакчызы
3. Кол бухгалтер-1
4. Кол юрист-1
- документ белеткекчи
5. ЧКАА-га реформа чорудар болгаш экономика килдизи
- кол экономист,
- экономика килдизиниң начальниги-1,

экономист-3
6. Бүдүрүлгө-техниктиг килдис
- кол инженер-1,
- бүдүрүлгө килдизиниң начальниги-1,
инженер-2
7. Ажыл-агый килдизи
- чолаачы-2,
- аштакчы-1,
- таңчыыл-2

Юбиляр дугайында чылыг сактыышкыннар

Чоокка чедир-ле бичии, чараш оол Толя Серенни аажок чаптап, чарашсынып, мындыг оолдуг болган болзумза, деп бодап чораан мен. Ам Толя чонунга хүндүткелдиг, ат-алдарлыг, Тываның база бир төлөптиг оолу болу бергеннге канчап чоргаарланмас боор. Үе кандыг кончук дүрген эртип турар чоор деп кайгап оор-дыр мен. Анатолий Сергеевичиниң ада-иезин билир мен. Адаанда каш сөстү бижиirim мурнунда ийи бичии чижектен кирип көрейн.

Ынчан мен Кызылдың пединститудунга өөренип турган мен, а аалым ишти Кызыл-Эник Кыргысович Кудажы «Сылдысчыгаш» солунга ажылдап эгелеп турган. Аныяк өг-бүле-ле болгай бис. Амыдыралга дең-дески, бүгү-ле чүве каяа чогулмалыг турар боор ийик. Бис амыдыралывыс эгезинде бажың-балгат чок, түрөп турганывысты чүү дээр боор. Ийи-үш-даа удаа бажың хөлезилеп алыры-выска-ла, хостаар хуусаазы чедип кээр. Лекция дооступ, ажыл шагы төнерге-ле, хөлезилеп чурттаар бажың тып алыр дээш, хоорайны кезип-ле эгелээр бис. Бир катап Гурьян мен дээр ашак кижиниң бажыңыңа чеде бердик. Хөлезилээр бажыңны бээр болду. Биске ынчан эт-сеп кайда боор, стол, ийи сандайывыс, орунүвүс сөөртүп алгаш, ол айтып берген бажыңыңа көжүп-ле келдивис. «Чүге шала чок бажың боор?» деп, кайгап чугаалажып тур бис. Хөлезинин биске ядыы улуска ынчан шыырак-ла адаан-даа болза, өске арга чок боорга, чөлшээржиппен кес. Удаанда кырган-ачаыс чедип келгеш: «Бо дээрге чунар-бажың ышкажыл» диди. Оон-на дүвүрөп эгелээн бис. Кырган-ачаыс сүмелей-дир: «Хооркүсүм-нүң даргазының оралакчызы Сергей Болушпаевич Серен дарганың хүлээп алыр шагында киргеш, аңаа дилегден кылып көрүңер. Ол кончук кижизиг кижини. Таныш-көрүш кижини мен. Чонга дузааргак кижини».

Мен-даа С.Б.Серенниң хүлээп алыр хүнүндө, шагында оон кабинетинге чеде бердим. Байдалымны шуптузун чугаалап бергеш, дузалаарын диледим. Сергей Болушпаевич-биле чугаалажып олурүвүста, ынчан Кызыл хоорайны күүсүмунун даргазы Константин Еремеевич Кошкарлов кирип келди. Бир-ле чугула айтырыг дугайында чугаалаштылар.

Сергей Болушпаевич Серен мээң айтырымны, дилээмни аңаа шуптузун чугаалааш: «Бо уругга дузалашпак болза, берге байдалда кижини-дир» диди. Оон Сергей Болушпаевич Серен К.Е.Кошкарловтан айтырды: «ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады чораан, мурнакчы малчын Кыргыс Суванович Кудажыны билир силер ыйнаан, чаңгыс оглунуң аалының ишти-дир, студент кижини-дир» диди. К.Е.Кошкарлов тургаш: «Танывас боор бе, кончук эки билир мен. Хурал-суглааларга-даа кады олуржуп чораан бис» деп, элээн немей чугаалады. «Шынап-ла, байдалы берге улус-тур, дузалажыр ужурулг бис. Мен ол Гурьян деп бай, кулак ашакты эки билир мен. Ийи улуг бажыңныг, олары артында кожа турар. Шагда-ла сагындырган кижини мен. Ам мырыңай чунар-бажыңда улуг өртек-биле улус хөлезиледип чурттадып алганы ол-дур. Мен олче черле баар деп турдум. «Ам мен олче чоруптайн, мээң машинама даштын белен тур. Бо уруг-биле Гурьян ашакче чоруптайн, че» дээрге, мээң амыраарымны чүге деңээр боор.

Оон К.Е.Кошкарловтуң машиназынга ушкажыптым. Гурьян ашактың бажыңыңа дораан чедип келдивис. Ол Гурьян ашак-биле шыңгыы чугаалашкаш, бистиң орган чунар-бажыңывысты көргеш, бажың чайгады. «Даарта ийи дугаар хөлезиледип турар бажыңыңа бо аныяк өг-бүлени кирип, чурттадып каар сен. Хынап көөр мен, а чунар-бажыңга бодун олуруп ал. Ийиги артык бажыңыңны чылда хөлезиледип турар болгай сен. Оон башка ол артык бажы-

ЧОНУНГА ТӨЛӨПТИГ

ныңны хоорай чагыргазыңа хамаарыштыр шиитпирлеп каар бис» — деп, элээн коргудуп кагды.

Гурьян ашак-даа чөлшээрешти. Эртенинде бис-даа ол артык бажыңыңа көже бердивис. Гурьян ашак бисти харын чөмгөрип-даа кагды. Шак ынчап С.Б.Серен биле К.Е.Кошкарлов даргаларның дузасы-биле шык чунар-бажыңдан уштунган болгай бис. Ону черле утпас мен. Кырган-ачаыстың Сергей Болушпаевич кончук дузааргак, эки кижини дээни шын болган.

Ол бажыңга элээн чурттап турүвүста, бажың алыр ээлчээвис чедип келген. Хоорайның чөөн талазы Востокта, ынчан он шериг хоорайы деп-даа адап турду, шаанда №13 магазин чанынга ийини каът дөрт чаа бажың туттуна бээрге, оон кезек улус квартиралар алган бис. Ынчан хоорайга эки-ле дээр бажыңнар ол болгай. Оларның бирээзинге кезек эртемденнер: Шулуу Сат, Юрий Аранчин, Антон Калзан база бирээзинге башкылар Игорь Эргил-оол, Александр Тыртык-Кара, өске кезинге артист Владимир Монгалбин, бистиң-биле кожа ужудукчу Алексей Чимит-оол дээш, Тываның оон-даа өске билдингир кижилери оон бажыңнар алгылааш, кады-кожа чурттап турганнар чүве.

Бажың-балгат чок түрөп чораан болгаш, кажан Кызылдың партия хооркомунга баштай секретарыңа, оон 2-ги секретарыңа ажылдап тургаш, меңээ бажың айтыры тыгузуп келген улустун чамдыктарының берге байдалын өөренип көрүп тургаш, шыдаар шаам-биле дузалап-даа чораан мен. Оон ыңай чамдык чогаалчыларның квартира алырынга дузалашканымы олар утпаан боор. Ол дээрге Юрий Кюнегеш, Екатерина Танова, Олег Сувакпит, Алдын-оол Даржаа суглар чүве. Квартира алырда белен чүве кайда боор, берге, нарын айтырыг болгай. Ийи-чаңгыс кижилерни дыңнаарга: «Меңээ квартира-ла берип каан чораан» деп чугаалаар.

Кюнегештер квартира ап турда, мындыг болган. Ынчан шымбайы кончук, хары угда ийи 5 каът бажыңны дугаап турган. Артында аразы ырак эвес. Кюнегештерге баштайгы бажыңдан квартира берип каарга, оозу 5-ки каътта бол-

ган. Ону эскербейн барган болган мен. Кюнегештер ындыг бедик каътче үнеривис берге-дир дээр туруптарга, оон чоогунда база ол ышкаш бажыңдан квартира берди. Ам-на ийиги каътында база 4 өрээлдиг квартира болду, Бухтуева 3-те. Ынчан бажың үлээр килдистиң эргелекчизи Нина Константиновна Квитных-ла болгай, «Ю.Кюнегеш дээрге чогаалчы кижини-дир, ынчап турба» — дээш, база катап дилээш, дугуржуп кагдым. Аңаа Кюнегештер дыка үр чурттадылар. Бухтуева 3-те, ол бажыңының азында Юрий Шойдаковичиге турсаал кылыр мемориалдыг самбыраны аскаш, аңаа кажан чурттап турганын бижип каан. Ол кудумчу-биле автобустап эртип чыткаш, ол самбыраны үргүлчү көрүп эртер чаңылдыг мен.

Оон Екатерина Танова бажың ап турда база бир бичини моондак болган чүве. Ол хүн мен эддим изип, орунга чыткан мен. Катя телефоннап келди: «Мен бажың үлээр килдисте тур мен. Ордерлер үлөп тур. Бажың үлээр килдисте адың чок-тур дээр чүве-дир. Сен келбес болзунза, хоржок улустур» дидир. «Аажок аарып тур мен» дээримге: «Эмнерден ижи-кеш, дораан чедип кээп көр. Манап тур мен. Өршээп көр» диди. «Че ындыг болза, элээн каш минута болгаш менче долгавыт. Кызыдып көрейн, чүү боор эвес» дидим. База-ла Нина Константиновнаже долгааш, чугааладым. «Дугурушкан-на болгай бис. Ол кижиге дузала» деп база катап диледим. Чөлшээрешти. Шак ынчап Е.Танова төптө Ленин кудумчузунда улуг квартираны алгаш, амыраары аажок.

Квартира дугайында оон-даа хөйну бижип болур-ла болгай. Бо талазы-биле ийи чижек кирип бижи олурарым ужуру чүл дээрге, Анатолий Сергеевичиниң ачазының биске чедирген ажык-дузанын утпайн, үргүлчү сактып бодап, деңнеп оларым ол болбас ийикпе. Ийи-чаңгыс кижилерни дыңнаарга: «Меңээ ынчан бажың берип каан болган чораан» деп, бодун өрү көрдүнүп чугаалап чоруурун дыңнаарга, эпчок-даа-дыр.

Анатолий Сергеевичиниң ачазы Сергей Болушпаевич чонунга хүндүткелдиг, ат-алдарлыг бол-

гаш, ол чок апаарга, ажаашкан улус дыка хөй болган. Мен база чораан мен.

Эки ажы-төл ада-иезинге база буянын-ла ийин. Ынчан чок апарган кижилерни чүгле эрги хөөрге ажаап турган. Чаа хөөр ажыттынмаан. Анатолий Сергеевичиниң ачазын база эрги хөөрге ажааган чүве. Ачазының мөчү-сөөгүн чаа хөөрге көжүрериниң мурнунда ол биске келгеш, Кызыл-Эник Кыргысович-биле сүмележиپ оор чүве ийин. Сергей Болушпаевичиниң мөчү-сөөгүн чаа хөөрге көжүргөн соонда, Александр Адольфович Палымбахтың мөчү-сөөгүн Москвадан ийи оолу чедип келгеш, эрги хөөрдөн чаа хөөрге көжүрүп турда, кезек улус киржип турган бис. Оон ыңай ындыг чижектерин билбес мен. Ындыг таварылгалар кончук ховар-дыр ийин.

Анатолий Сергеевичиниң авазын база билир мен. Башкы кижини болгай. Кызылдың №2 школынга-даа башкылап турду. Чонунуң та чеже ажы-төлүн өөредип, кижизиткен кижини. Шагда бир катап чайын Ессентуки курортунун М.И.Калинин аттыг санаторийинге дыштанып турган бис. Өөм ээзи база уруум үжөлээн минералдыг суг ижип алгаш, агаарлап кылаш-тажып чор бис. Аа боктара, Анатолий Сергеевичиниң авазыңа бо ужуражы бердивис. Ол база ийи бичини оолдары-биле минералдыг суг ижип чораан. Бир-ле санаторийде дыштанып турар болду. Ужуражып келгеш, өөрүүрүвүс-

Анатолий Сергеевич Серенниң арга-дуржулгазының шыыраан, билиг-мергежилниң бедиин, кижилер-биле ажылдап, чугаалажып, оларны хүндүлөп билирин чон эки билир. Мен база шаам-биле оон дугайында билир, эскерген чүүлдеримни эчизинге чедир эвес-даа болза, кысказы-биле шорбажылап кагдым.

Черле ыңчаш уран чүүлге, уран сөскө кайгамчыктын чон билир. Анатолий Серен ындыгларны бирээзи болгай. Хамактын мурнунда демдеглезе чогуур чүүл — оон режиссер дээди эртеми, тускай ховар дээр билегини. Амдызында ол дег ховар дээр талантылыг режиссер бооп турар кижини билбес мен. Улуг концерттерге, байырлыг янзы-бүрү кезээрлерге режиссерлап, оларны башкарып чоруда бергенде, кижини дыңнап ханмас, та кайыын төктүп кээр уран-чечен сөстерлиг кижини ыйнаан.

Хөгжүм-шии театрының база өске-даа черлериниң сценазынга Серен үнүп кээрге, көрүкчүлерниң адыш часкаашкыны динмирей-ле бээр ышкажыгай. Дыка-ла уран-чечен кижини. Кижиниң ону дыңнап-ла олуруксаазы кээр. Чонунуң ындыг идегелин ол шыңзыктырып чоруур. Орустап-даа, тывалап-даа арыг чугаалаар. Москвага безин эки ажылдап турду. Москва-биле дугуржуп тургаш, Тывага бир чаа «Амгы үениң гуманитарлыг институтун» ажыдып алгаш, ону директорлап турду. Олче хөй-ле аныяктар дужаап кирип, доозуп алгаш ажылдап чорлар. Бо чылын инсти-

даа аажок. Дыка-ла хөөрештивис. Оон соонда база дугуржуп алгаш, каш-даа катап ужуражып, хөөрешкен бис. Анатолий Сергеевичиниң чаңгыс уруу Москвага дээди эртем чедип алгаш, ам ажылдап турар диди. Оон уруу 3 харлыг. Бичини кижиниң ук-төөгүзү база алдарлыг. Ачазы ужудукчу Ана-оолдун оглунуң оолу болду. Ужудукчу Ана-оол Барыын-Хемчик хемчиктериниң чоргаарланыр оолу чораан.

Бир катап-ла Ана-оол келир деп бистиң аалывыс ишти дүвүрөп эгелээн. Ынчан Хөндөң-Аксинга шупту төрөлдөр 5 өг турган бис. Өөрүнчүг медээ дыңнааш, өглер ээлери өглериниң ишти-даштын аштап-шырбип, хамык эт-севин аайлааш, боттары арыг хептерин кедип алыр дээш, белеткеп алган манап турганнар. Ана-оол-даа ам-на чедип келди. Авазы ыяк белеткенип, орун-дөжөөн агартыр эдип, хол чодар ак аржылыын азып алган, аш-чөмүн белеткеп алган. Оглун уткуп тургаш, өөрээнинден ыглай каапкаш, кускаптапты. «Акыңар дыштанын, аңаа шаптыктаваңар» деп бисти сургай каап аажок. «Даштыгаа ойнаңар» дей каап тур. Ынчан бис бичини уруглар кырган-аваыстың өөнүн эжинден бакылап көөрүвүске, Ана-оол мырыңай алдын сарала каас кижини болган. Дараазында хүннерде өске өглер ээлчежип тургаш хоюн өзөп, арага-хымызы-биле хүндүлөп шаг болганнар. Мону үргүлчү сактыр-дыр мен.

Ана-оолдун кады төрээн угбазы Майыңгаа база удаанда ол аалга көжүп чедип келген. Майыңгаа Тывага репрессия үезинде актыг черге буруудаткаш боолалдып шииттирген баштайгы «контрларны» бирээзи Пиринлейниң кадайы чүве. Пиринлей Тываның бирги прокурору чораан. Пиринлейни баштайгы «контрлар»-биле кады сөөлүндө агартып каан болгай.

Анатолий Сергеевичиниң дугайында чугаалааш, оон кудазы, мээң таныырым Ана-оол биле угбазы Майыңгааның дугайында кысказы-биле биживезимге, таарышпас хире болду. Ынчанга А.С.Серенниң кудазы Ана-оол-биле оон чөстөзи Пиринлей дугайында кысказы-биле бижи-кааным ол.

туттун 10 чыл ою болур. Бо үениң иштинде 500 ажык хөй аныяктар дооскан. Ындыг институтту ажыткаш, чонунга улуг үүлө-херекти кылып берген кайгамчык-ла кижини!

Ол институт 5 угланывышкыныг ажылдап турар: юристер, психологтар, информатиктер, экономистер, менеджменнер белеткеп турар. Институт тургустуна бергеш-ле, боду солунун апарган. Кызыл-Эник Кыргысович Кудажы пенсиялап-даа турган болза, ол институтка ажылдап, оон солунун редакторлап турган чүве. Оон Анатолий Сергеевичини өске ажылче депшидип каарга, орунга оон аалының иштин Москва томуйлап, директорладып каан. Валентина Дмитриевна хөй чылдарда ол институтка башкылап келген, черле ыңчаш дуржулгалыг, шыырак башкы боорга, Москва ону өөренип көргөн. Валентина Дмитриевна коллективиниң, башкылар-ның, студентилерниң, оларның ада-елериниң улуг хүндүткелин чаалап алган.

А.С.Серен парлалга комитединиң даргазынга база ажылдап чорду. Ол каяа-даа ажылдаар болдур, чон олче магнит дег шуужуп чоруп турарлар. Чоокта чаа Тываның Чазак черинде ажылдай берген дээр чораан. Чонунга төлөптиг бараан болуп, аңаа хөй-ле ажыктыг чүүлдерни кылып чоруур, Тываның база бир төлөптиг оолу А.С.Серен ам удавас 60 харлаар. Оон тургузуп кааны Амгы үениң гуманитарлыг институтунуң база 10 чыл ою болур. Ынчанга чонунга төлөптиг бараан болуп чоруур Тываның төлөптиг оолдарының бирээзи Анатолий Сергеевичиге бир алдарлыг аттан азы улуг орден-хавырадан берип көрзе деп чонунуң күзелин илередип, «Чазактан дилеп көрээлинер» дээр кезек улустун күзелин илередип бижи-дим.

База ол ышкаш Анатолий Сергеевичиге ажыл-ижинге моон-даа сонгаар улуг чедишкенин, кан дег быжыг кадыкшылды сагыш-сеткиливистиң ханызындан күзөп тур бис.

Сарыглар КУДАЖЫ,
күш-ажылдың, партияның,
парлалганың хоочуну, Тыва Республика-
ныкың алдарлыг ажыл-
дакчызы.

Эрткен улуг-хүн-де, август 24-те, XXIX чайгы Олимпиада Бээжинге (Пекинге) доозулган.

Ынчалза-даа Олимпиаданың эң сөөлгү ийи хүнү база өске-даа хүн-нер-биле дөмей спортчу чидиг демиселдерге эрткен. Бистиң спортчулары-выс ынчан база элээн каш медальдарны чаалап алган. Синхроннуг байдалга эштиринге Россияның херэеженнер командазы, чаңгыс кижиниң каноэ дээр хемеге маргылдаазына Николай Опалев, уран-чечен гимнастикага херэеженнер командазы, хууда уран-чечен гимнастикага Евгения Канаева дөрт аңгы хевирге, бокска Рахим Чикиев (91 кг.), Алексей Тищенко (60 кг.) ээлчеглиг алдыннарны чаалап алганнар. Сөөлгү боксер мырыңай Олимпий оюннарының ийи дакпыр чемпиону болган. Ол Афинага эрткен оюннарның база тиелекчизи спортчу-дур.

Спорттун ээлчеглиг дээди оюннарынга бо удаа делегейниң 206 чурттарындан шыырак спортчулар киришкен. Эң хөй составтыг олимпийжи команда-

Спортчу дээди байырлал доозулган

медаль чаалап ап турары бо. Кыска-зы-биле түнээрге, бурунгаарлаашкын чок.

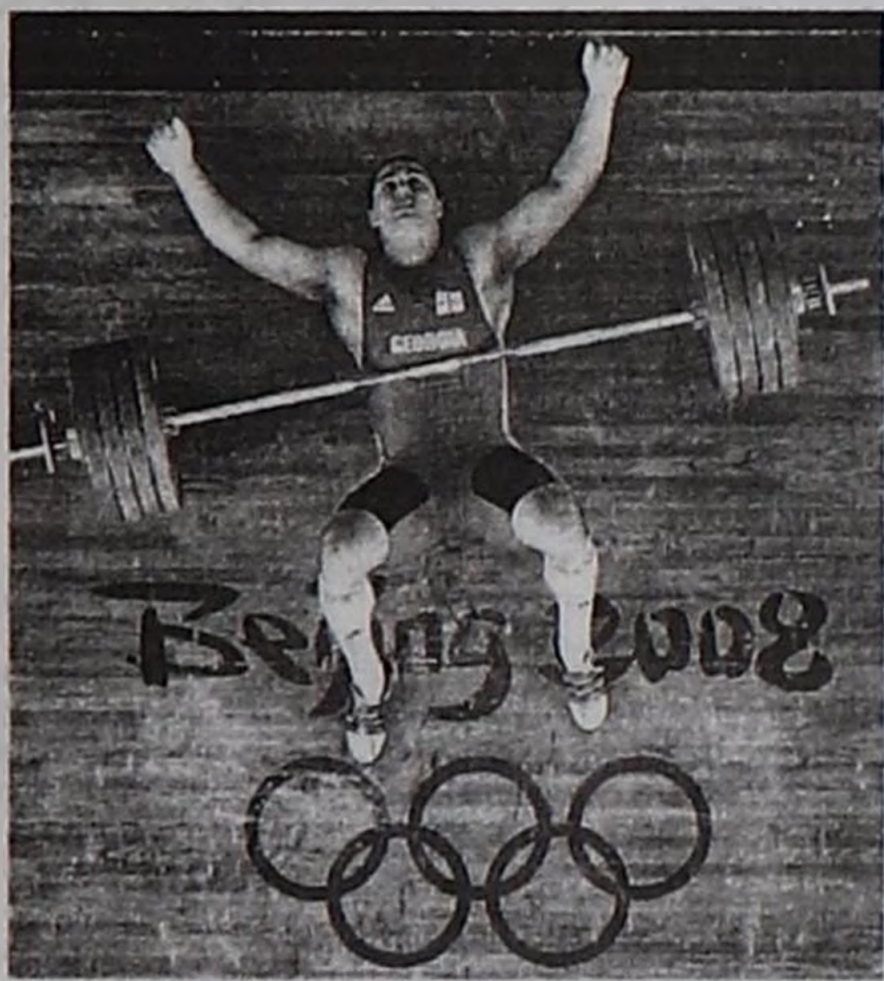
Хол бөмбүүнге херэежен команда-лардан Бразилияның командазы АКШ-тын командазын 3:1 санга уткаш, сөөлгү хүнде Олимпий оюнна-рының чемпиону атты чаалап алган. Эр кижилер аразына АКШ-тын командазы чемпионнаан. Олар баскетболга Испанияның командазын кончуг чидиг демиселге база уткаш, Пекин Олимпиадазының чемпиону атты чаалап алган.

Гандболга Россияның эр-даа, херэежен-даа командалары шаңналдыг черлерге кирбээн. А херек кырында олар делегейниң эң шыырак дээн командаларының санынче кирип турар болгай.

Бо Олимпиадада нити команда талазы-биле хүндүлүг дөрткү черни ээлээн Англияның командазы дараазында эртер Олимпиадада эң хөй медальдарны чаалап алыр сорулгалыг. Чүге дизе, ХХХ Олимпий оюннары оларның чуртунга, Англияның найысылалы Лондонга эртер.

Англичаннарга олимпийжи эстафетаны бо оюннарны байырлыг байдалга хаап тургаш, кыдаттар дамчыткан. Оларның кончуг бедик үлегерлиг деңгелге эрттирген Олимпиадазынга англичаннар деңгелге дээш кызарлар. Шынап-ла, эрткен бо Олимпиаданы кончуг бедик деңгелге эрттиргенин бүгү делегей көргөн. Ооң ажыдышыкыны-даа, хагган байырлалы-даа бодунун чаражы, утказы болгаш белеткели-биле бүгүдүни кайгаткан.

Моолдар бо Олимпий оюннарынга эки киришкен-

ларны Кыдат, АКШ болгаш Россия кириштирген. Бо чурттарның командалары бо оюннарда эң хөй медальдарны аразында чаалап ап, спортчу таблица-ның эң үстүкү черлерин тус-тузунда ээлээн. Чижээ, Кыдаттын олимпийжи чыында командазы нити-биле эң хөй 100 медальды, оларның 51-и алдын, чаалап алган. Ийиги черде АКШ-тын командазы. Оларның 109 медальның 36-зы алдын.

Россия Федерациязы олимпийжи старттарның сөөлгү ийи хүнүнде Англияның командазын алдын медальдар саны-биле ажып кааптар аргалыг болган. Сөөлгү медээ-биле бистиң командавыста 23 алдын, 21 мөңгүн болгаш 28 хүлер, а нити-биле 72 медаль бар. Россия ынчалдыр делегейниң үш эң-не спортчу күрүнелериниң санынче кирген. Ынчалза-даа Пекин Олимпиадазынче чоруур мурнунда салдыг турган сорулга боттанмаан деп ам чугаалап болур. Ынчан Россияның спортчу удуртукчулары Пекинге бистиң олимпийжилеривис эвээш дизе 80 медальды чаалап алыр деп чугаалап турган болгай. Бир эвес боксерлар, командалыг оюннар хевирлериниң спортчулары олимпийжи медальдарны, шынап-ла, шору чаалап алган турган болза, салдыг турган сорулга боттанган-даа турар чадавас. Биске эң хөй медальдарны грек-рим болгаш хостуг хүрештер мөгелери, улуг теннис, чик атлетика спортчулары, синхроннуг эшилге болгаш уран-чечен гимнастика кыстары чаалап берген.

Бо Олимпиадада командалыг оюннарда Россияның командалары шуут буураан деп санап болур. Чижээ, хол бөмбүүнге Россияның эр ойнакчылар командазы Пекин Олимпиадазының чүгле хүлер медальга төлөптиг болган. Россияның эр команда-зы хол бөмбүүнге үш Олимпиадада улаштыр хүлер

нер. Дзюдога Тувшинбаяр Найдан моол спортчулар-дан бирги алдын медальды чаалап алган. Ийиги алдын медальды бокска Бадар-Уурган Энхбат 54 кг.-ге чаалап алган, а 48 килге ооң чаңгыс чер-чурттуу Сердамба Пуревдорж олимпийжи мөңгүнү алган. Херэеженнер аразына 25 метрге пистолет-биле адарына Гундегмаа Отряд мөңгүн, а Олимпиадага Германия дээш кирип турган Мунхбатыр Доржсурен хүлер медальды чаалап алган. Шак ынчалдыр моолдар нити-биле ийи алдын, ийи мөңгүн болгаш бир хүлер медальдарга төлөптиг болганнар.

Редакцияның спорт килдизи белеткээн. Чуруктарны Интернеттен алган.

Чарлал

Россия Федерациязының Тыва Республикада прокуратураның Истелге комитетиниң истелге эргелелинде хамааты албанының хостуг албан-дужаалдарга ажылдаар конкурска киржирде херек документи-лерни хүлээп ап эгелээн.

Россия Федерациязының Тыва Республикада прокуратураның Истелге комитетиниң истелге эргелелинде хамааты албанының хостуг албан-дужаалдарга ажылдаар конкурсту эрттирип турар.

1. Истелге эргелелиниң сан-хөө болгаш материал-техниктиг хандырылга килдизиниң кол специализи;
2. Сан-хөө болгаш материал-техниктиг хандырылга килдизиниң башкарыкчы специализи;
3. Кадрлар албанының башкарыкчы специализи;
4. Кызыл кожунунуң районнар аразында истелге килдизиниң бир дугаар разрядтың улуг специализи;

Мергежил аайы-биле негелделер:

- кол специализиң албан-дужаалына – дээди профессионал билиглиг, күрүнениң хамааты албанынга (күрүнениң хамааты албанының өске хевирлеринге) 4 чылдан эвээш эвес ажылчын стажтыг азы мергежил аайы-биле 5 чылдан эвээш эвес ажылчын стажтыг болур ужурлуг;
- башкарыкчы специализиң албан-дужаалына – дээди профессионал билиглиг, күрүнениң хамааты албанынга (күрүнениң хамааты албанының өске хевирлеринге) ийи чылдан эвээш эвес ажылчын стажтыг азы мергежил аайы-биле 4 чылдан эвээш эвес ажылчын стажтыг болур ужурлуг;
- 1 дугаар разрядтыг улуг специализиң албан-дужаалына – дээди болгаш ортумак тускай мергежилдиг болур ужурлуг.

Конкурска киржирде херек документи-лер:

хууда билдиринишкин; хол-биле бижип, долдурган анкета; паспорттун хоолгазы; профессионал мергежилин бадыткап турар документи-лер; хамааты албанынга ажылдап болур, аңаа шалтыктаар аарыг-аржык чогуун бадыткаан документ; 3х4-түң болгаш 4х6-ның ийи-ийи өң чок болгаш азыг чок фото-чуруктары херек.

Документи-лерни хүлээп алыры 2008 чылдың август 25-тин хүнүнде 10 шактан эгелээш, сентябрь 25-тин хүнүнде 16 шак 30 минутага чедир хүлээр.

Конкурс комиссиязының турар чери: Кызыл хоорай, Шетинкина болгаш Кравченко кудумчузу, бажың №30, өрээл №201, харылзажыр телефон: 2-31-52.

Бистен садып алынар

Алтайның дээди сортунун далганы – 740 рубль, Минусинский бирги сортунун далганы – 650 рубль, Алтайның бирги сорттун далганы – 660 рубль, дээди сортунун далганы «Алейка» – 750 рубль, чигир – 1100 рубль, аңгы-аңгы янзылыг крупалар – 18,20 рубль/кг, дус – 255 (50 кг) рубль, дагаа буду – 70 рубль, броллер дагаа – 83 рубль/кг, масло сливочн. – 82 рубль/кг, үүрмек горох – 15 рубль/кг, чинге-тараа – 19 рубль/кг, роллтон – 4,30 рубль, 3 литр соктуң – 58 рубль, чарба – 135 рубль/25 кг.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Загородный доора кудумчу, бажың 19а, «Эхнатон» баазында 3-кү склад; Каменистая кудумчузунда бажың 15, Калинин кудумчузунда бажың 25, склад №3.

Мөөнү-биле садып алыр улустарга өртектер дугуржулга езугаар. Харылзажыр телефону: 5-38-40.

Өвүр кожунунуң Чаа-Суур ортумак школазының Меңги Александрович СААЯНЫҢ адынга 2007 чылда тывыскан 17 АА 0001062 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Михаил Хууракович СЕРЖИТ – 1955 чылдың апрель 22-де Чаа-Хөл кожунунуң Кара-Сугга төрүттүнген. 1962 чылда Ак-Туруг школазынга өөренип кирген, 1970-72 чылдарда Балгазының профессионал-техниктиг училищезин дооскаш, күш-ажылчы базымын «Тиилелге» совхозка трактористеп эгелээн.

1974-76 чылдарда Хабаровскиге шериг ыдык хүлээлгезин эрттирген. Халажып келгеш, «Ак-Туруг» совхозка тудуг ажылынга киргеш, тудуг бригадирлеп, эвээш эвес бажының база малчыннарга кажаа-хорааны тудушкан. Эки ажылы, үлегер-чижээ дээш коммунистер аныяк эрни партия кежигүнүнге хүлээп алган. Аныяк коммунисти 1983 чылда совхозка суггат ажылыг экижидеринче шилчиттирген. Ол үелерде сизген дүжүдүн өстүрүрүнүг билиин, күжүн-даа харамнанмай чораан. Чыл түннелдери-биле каш-даа удаа соцчарыштарның тилекчизи болган. Аныяк коммунист удуртукчу даргаларның, эш-өөрүнүн идегелин чаалап ап, Улуг-Хем партия райкомунуң база партия обкомунуң кежигүнүнге сонгудуп чораан. Ийи удаа ВДНХ (Москваге) бир удаа Ленинградче халас путевка-биле шаңнаткан. Сөөлгү хүнүнге чедир Ак-Туруг суурда «Хүнчүгеш» ясли-садыгга өөнүн ишти-биле кады хөй чылдарда үр-түннелдиг ажылдап келгеннер.

Беш ажы-төлдүн ынак ачазы, 7 уйнуктарының эргим кырган-ачазы, уругларының солуттунмас чөлөнгинжи, идегелдиг эжи.

Суурда, кожуунда үлегерлиг өг-бүлелерин бирээзи. Мал-маганны үргүлчү тудуп, ажыл-ишти холдан салбайн, ажы-төлүн бут кырында тургускан күш-ажылдың хоочуну. Михаил Хууракович көдээ Совет депутаттыгга база сонгудуп чораан. Хөй саньыг хүндүлел бижиктернин, суй белек дээш, өске-даа шаңнал-макталдарның төлөптиг эдилекчизи. Солун-сеткүүлдерге чаңгыс эвес удаа мактадып чораан.

Михаил Хууракович бичизинден-не аңчы ачазын дээзээн, чаянның аңчы болуп өскөн. Күрүнезинге үнелиг өлүк-тывышты керээ езугаар, уйту-чыдын чок кызымаа-биле чыл санында дужаар, үлегер-чижектиг кижичораан. Бо чылдың август 7-де айыыл-халапка таварышкаш, август 8-те хайыралдыг назынындан, өг-бүлезинден, ажы-төлүндөн, эш-өөрүндөн болгаш төрөл-дөргүлүндөн чарлып чоруткан.

Михаил Хууракович Сержитти сөөлгү оруунче үдеп-ажаарына моральдыг база материалдыг дуза чедирген камык чонувуска, чоок кижилеривиске улуу-биле четтиргенисти илереттивис.

Өөнүн ишти, ажы-төлү, чоок кижилери.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, улуттук — 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.
Тираж 8180. Чагыр 93. Номери парлаатже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечиледдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар.